

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Rooms Katholieke Kerk in Nederland: Berry van Oers

Postbus 13049, 3507 LA UTRECHT. Tel. (+31)030-2326936

Rooms Katholieke Kerk in België: Simon Lambregs, pr.

Kerkpad 3 3665 As tel.089/65.70.61

Protestantse Kerk in Nederland: Jan Post-Hospers

Postbus 8506, 3503 RM Utrecht Tel. (+31) 030-8801880

REDACTIE:

Ton Crijnen

Hans Haafkens

Simon Lambregs

Nico Landman

Berry van Oers (kernredactie)

Piet Reesink (eindredactie)

Gé Spielman

Esther Struikmans (kernredactie)

Marianne Vorthoren

Abonnementen 2010 : (4 nummers, 200 bl.)

Binnenland: 17,90 €

Buitenland : 21,80 €

Losse nrs. : 5,50 € **plus** portokosten

abonnementen@rkk.nl

Abonnementen worden telkens verlengd met het volgend kalenderjaar als opzegging niet heeft plaatsgevonden. Opzegging dient in het voorgaande jaar vóór 1 november schriftelijk te zijn geschied.

E-mail: berryvo@rkk.nl

Lay-out : P. Reesink

Advertentietarieven op aanvraag.

Uitgever, redactie en administratie:

Biltstraat 121, Postbus 13049, 3507 LA UTRECHT.

Tel. (+31) 030-2326936

Fax: (+31) 030-2307097

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig

Tariq Saïd Ramadan (1962) is een Zwitserse filosoof en islamoloog. Reeds in 1997 kwam hij ter sprake in BEGRIP jrg. 23, nr .132. Prof. Waardenburg gaf een algemene inleiding over zijn persoon en leer (bl. 5-10) en Anne Brusselmans (bl. 11-13) vertaalde een boekbespreking van *Islam, le face à face des civilisations. Quel projet pour quelle modernité?* Ed. Tawhid, Lyon, 1995. Dertien jaar later is T. Ramadan uitgegroeid tot één van de bekendste en invloedrijkste Europese moslims. Wie is T. Ramadan? Een wolf in schaapskleren? Een fanaticus, een fundamentalist, een hervormer? Een omstreden intellectueel? Door sommigen wordt hij aanbeden en door anderen verguisd. In de onderstaande artikelen hebben we niet de pretentie een definitief antwoord te geven op deze vragen. Te meer omdat zijn ideeën een permanente ontwikkeling doormaken. Na een algemene inleiding en een overzicht van zijn ideeën in een samenvatting van zijn boek *Een Jihaad van Vertrouwen* gaan we in op enkele specifieke onderwerpen: zijn opvattingen over de interreligieuze dialoog, zijn rol als bemiddelaar in Rotterdam, de invloed van zijn grootvader en zijn mening over de wortels van Europa.

Leerhuis, Aad Burger	bl. 2
Algemene inleiding, P. Reesink	bl. 4
De angst onder ogen zien. Kiezen voor vertrouwen, P. Reesink	bl. 18
Interreligieuze dialoog, Gé speelman	bl. 29
Zijn rol als bemiddelaar in Rotterdam, E. van Veldhuizen	bl. 35
De invloed van zijn grootvader, J. Slomp	bl. 38
Lezing: de wortels van Europa, M. Vorthoren	bl. 42
Boeken	bl. 47
Van her en der	bl. 48

Leerhuis

Imam en predikant uit Nigeria werken voor vrede

De wereld reageerde geschokt op de recente onlusten in Nigeria waarbij in de stad Jos moslims christenen aanvielen en afslachtten. Eerder gebeurde het omgekeerde. BBC World vroeg om een reactie van een imam en een evangelische predikant in Nigeria, die samenwerken om vrede te stichten en een vreedzaam samenleven van moslims en christenen mogelijk te maken.

Zij riepen alle betrokkenen op om op basis van hun eigen geloof elke vorm van geweld af te zweren, elkaar te respecteren en vrede te sluiten. Zij wezen er ook op dat in vele Nigeriaanse steden en dorpen christenen en moslims vreedzaam naast elkaar leven. Maar soms breekt er geweld uit, niet op basis van godsdienst maar wegens conflicten over land en andere praktische zaken, waarbij vervolgens op basis van verkeerd beleefde en misbruikte religie vermoord en geplunderd wordt.

Zelf waren zij, imam Ashafa en ds. James Wuye van de pinkstergemeente, vroeger actief bij het geweld betrokken en zelfs aanstokers ervan. Ashafa verloor daarbij zijn oudere godsdienstleraar en twee neven. Wuye verloor zijn rechterhand en vele vrienden. Vervuld van haat waren beiden uit op vergelding. Maar inzicht in de leer van de islam en het christendom bracht hen tot inkeer. Ashafa luisterde in een moskee naar een imam die beschreef hoe de profeet Mohammed vergeving had geschonken aan mensen die hem vervolgd hadden. In plaats van hen te doden toen hij dat kon, had hij Allah gebeden hen te kunnen vergeven. Ashafa besloot Wuye die hij kende, te vergeven. Wuye op zijn beurt hoorde in de kerk een preek waarin de dominee zei dat je als christen niet over Christus kon spreken met haat in de je hart. ‘Als je predikant wil zijn, moet je leren vergeven.’

Voor beiden was het een worsteling. Ook in eigen kring was er verzet en werden zij soms voor verraders uitgemaakt. Maar op basis van hun eigen geloof bleven zij trouw aan hun nieuwe inzicht en roeping. Na vijf jaar stichten zij in Kaduna een bemiddelingscentrum voor moslims en christenen (Muslim-Christian Interfaith Mediation Centre). Predikanten en imams worden daar getraind om naar onrusthaarden te gaan en bruggen te bouwen. Succes daarbij is nooit gegarandeerd – denk maar aan de geschiedenis in Europa en Afrika waar mensen eeuwenlang elkaar naar het leven hebben gestaan - , maar vaak worden geweld en onrecht voorkomen.

Religieuze leiders hebben de door hen opgestelde Kaduna Vredesverklaring ondertekend. Ook de Nigeriaanse regering, waarvan christenen en moslims deel uitmaken, probeert het geweld te beteugelen, maar kan dit alleen bereiken als het bij de betrokkenen zelf leeft en in praktijk wordt gebracht.

De Engelse cineast David Channer maakte er onder de titel *The Imam and the Pastor** een film van die over de hele wereld wordt vertoond en vele prijzen heeft gewonnen. Onlangs kreeg de film in aanwezigheid van imam Ashafa en ds. Wuye in Parijs de Conflict Preventie prijs van de Chirac Foundation uitgereikt. President Sarkozy, oud-president Chirac, oud-VN-secretaris-generaal Kofi Annan, en Mohamed Sahnoun, oud-internationaal president van Initiatives of Change, waren daar getuige van.

De film kent een Arabische versie die onder meer vertoond is in Egypte, Libanon en Sudan. De wereldpremière vond plaats in het UN-hoofdkwartier in New York, gevolgd door vertoningen in Londen, Australië, Canada, Nederland, Rusland, Zwitserland en andere landen, met als doel bij te dragen aan verzoening en vrede.

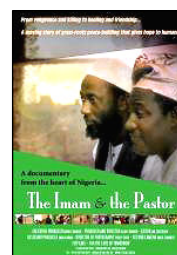
Ook in gebieden waar op dit moment nog geen sprake is van moord en doodslag op grote schaal zoals in Nederland, kan de ervaring van Ashafa en Wuye en hun medestrijders ons helpen bruggen te slaan en respect voor elkaar te krijgen. Willem Jansen, zei als predikant in Den Haag, werkzaam bij STEK (Stad en kerk) dat hij de vriendschap tussen de evangelische dominee James Wuye met imam

Ashafa heel opmerkelijk vond. Hij hoopte dat de film ook in Nederland gebruikt zal worden, omdat die laat zien dat religie wel degelijk kan verbinden. Hij legde vooral de nadruk op samen dingen doen, ‘diapraxis’ omdat veel mensen uit andere landen niet gewend zijn aan de westerse ‘dialogo’.

Aad Burger is lid van de taakgroep Vorming & Toerusting Marcus Wilhelminakerk Utrecht en bestuurslid Initiatives of Change, Den Haag.

Een DVD van de film met Nederlandse ondertitels kan besteld worden bij **Initiaves of Change**, Amaliastraat 10, 2514 JC Den Haag, tel.070-3643591, info@iofc.nl, www.iofc.nl . Prijs € 29,95, huurprijs € 5,00 excl.verzendkosten.

Algemene inleiding

P. Reesink

Levensloop en studie

In 1949 maakte de Egyptische koning Farouk jacht op Hassan al Banna, stichter van de Moslimbroeders en grootvader van Tariq Ramadan. Hassan wordt vermoord vanwege zijn politieke activiteiten. In 1958 vlucht de moeder van T. Ramadan, Wafa al Banna, samen met haar man, Said Ramadan, naar Egypte. Ze vestigen zich in Génève, waar ze hun twee zonen Said en Hani opvoeden. Tariq wordt geboren in Génève in 1962. Daar studeert hij filosofie aan de universiteit. Na zijn doctoraat met een proefschrift over Nietzsche behaalt hij een maîtrise (te vergelijken met ons huidige BA) letteren en filosofie in de Franse literatuur. Daarna volgt een doctoraat islamologie (universiteit van Génève). Tussen 1988 en 1992 bekleedt hij de post van deken van het College van Génève. Daarna bestudeert hij in Cairo aan de Al Azhar islamitische wetenschappen tussen 1992-93 en 1994-95.

Vanaf 1992 geeft hij lezingen in Frankrijk. In 1993 en 1994 neemt hij deel aan het congres van de *Unie van Islamitische Organisaties in Frankrijk* (UOIF), daarna ziet hij hiervan af tot 2008. Samen met anderen klaagt hij in de *Oproep van de inheemse bevolking van de Republiek Frankrijk* aan als een staat die geen verantwoording neemt voor zijn koloniaal verleden. Tussen 1996 en 2003 doceert hij als wetenschappelijk medewerker islamologie aan de universiteit van Fribourg en geeft hij les als leraar aan het College van de Saussure.

In 2004 biedt de katholieke universiteit Notre Dame in Southbend (Indiana, V.S.) hem de leerstoel Islamitische Wetenschappen aan. Tegelijkertijd is hij verbonden aan het *Joan B. Kroc Instituut* om onderwijs te geven in ‘relaties tussen de godsdiensten, conflicten, en het bevorderen van vrede’¹. In augustus 2004 trekt de Amerikaanse regering zijn werkvisum in met een beroep op de Patriot Act. Deze wet machtigt de staat om zonder uitleg maatregelen te nemen als er een verdenking bestaat van terroristische activiteiten.

Ramadan zelf geeft in een *Jihaad van vertrouwen* (bl. 26) een andere reden op: hij zou ‘antisemiet’ zijn. Een aantal Amerikaanse intellectuelen, onder wie Noam Chomsky en Edward Said, beschuldigen de staat van het aantasten van de academische vrijheid. Op 17 juli 2009 verklaart het Hof van Beroep in Manhattan dat er geen reden is om T. Ramadan te verdenken. Op 20 januari 2010 verklaart het State Department in de persoon van Hilary Clinton dat er geen redenen zijn om hem de toegang tot de Verenigde Staten te ontzeggen.

In de zomer van 2005 krijgt Ramadan een uitnodiging om gastdocent te worden in een instituut, verbonden aan de universiteit van Oxford. Hij wordt uitgenodigd om deel te nemen aan een denktank over extremisme in de U.K., opgericht

¹ Op de website www.tariqramadan.com staat dat hij deze twee posten heeft opgegeven.

door Tony Blair naar aanleiding van de aanslagen in de Londense metro (7 juli 2005).

In november 2006 ontvangt hij van het blad *European Voice* de prijs van *De Europeaan van het jaar* in de categorie persoonlijkheden die geen burger zijn van een lidstaat van de Europese Unie (Zwitserland). Het blad *Time* in de V.S. had hem al in 2000 verkozen tot één van de meest vernieuwende zeven religieuze denkers van de 21e eeuw. Hetzelfde blad zet hem 2004 op de 8e plaats van de 100 meest invloedrijke denkers in de wereld. In 2005 en 2008 plaatst het Amerikaanse blad *Foreign Policy* en het Britse blad *Prospect* hem op een zelfde soort lijst. In 2007 kent de Britse krant *Muslim News* hem de prijs toe van ‘excellence’. In 2009 prijkt zijn naam op de lijst van ‘helden van het jaar die de mensheid dienen’ voor zowel moslims als niet-moslims op een van de meest bezochte sites op het internet (www.islamonline.net).

In mei 2008 en 2010 wordt T. Ramadan opnieuw uitgenodigd voor de jaarlijkse bijeenkomst van de UOIF.

Hij krijgt een leerstoel Hedendaagse islamitische Studies aan het Oosters Instituut van de universiteit van Oxford en wordt, vanaf 1 september 2009, verbonden aan St Anthony’s College van dezelfde universiteit.

Hij is professor Islamitische hedendaagse Wetenschappen binnen het departement van de Islamitische Wetenschappen van de faculteit van Qatar en is onderzoeker (senior fellow) aan de universiteit van Doshisha in Kyoto, Japan. Ook is hij gastprofessor filosofie aan de universiteit Mundiapolis te Casablanca in Marokko.

Familie

Ramadan is getrouwd en vader van vier kinderen. Zijn vrouw is francaise en bekeerd tot de islam. Zijn broer Hani Ramadan verblijft in Génève en is daar directeur van het Islamitisch Centrum van Génève.

Verguisd en aangevallen

Zijn artikelen, boeken en uitspraken zijn vaak bekritiseerd door intellectuelen en politici, zowel van rechtse als linkse signatuur. Hem werd verweten dat hij een

dubbele boodschap had, één voor een Frans publiek en één voor een islamitisch gehoor. Hij zou fundamentalistische ideeën hebben met name als het gaat over vrouwenrechten. Hij zou antisemitische uitlatingen hebben gedaan. Op 16 november 2009 gaat de Franse journaliste Caroline Fourest in debat met T. Ramadan op de televisie (<http://www.mecanopolis.org/?p=11125>). Het wordt een uiterst virulent debat waar de beschuldigingen over en weer vliegen. Ze noemt hem een fundamentalistische reformist, waar hij zichzelf een modernistische hervormer noemt. Hij wijst haar op een aantal (200) fouten en verkeerde citaten in haar boek van 400 bl. over hem o.a. over de aanval van Sarkozy in 2003, wanneer Sarkozy Ramadan verwijt dat hij geen afstand neemt van het vers in de Koran over het slaan van vrouwen. Vervolgens gaat het over het moratorium op steniging, de doodstraf en lijfelijke straffen, zijn deelname aan Press TV, zijn opvattingen over homoseksualiteit, het vermeende totalitaire karakter van de *Moslim Broeders*, over zijn proefschrift. Kortom, twee kemphanen die elkaar voortdurend aanvliegen en verdacht maken. Tariq wordt vaak in het nauw gebracht maar weet zich altijd, zij het soms via een ingewikkelde redenering, goed te redden. Volgens hem zijn de citaten nooit in de juiste de context. Via zijn website verdedigt hij zich achteraf. (<http://www.tariqramadan.com/spip.php?article10916>)

Misschien heeft C. Fourest dit als een nederlaag ervaren en wilde ze revanche nemen. Ze doet dit op de Franse radiozender France Culture, op 17.12.2009 met een documentaire aan hem gewijd onder de naam *Frère Tariq Ramadan et son double*. Jarenlang heeft ze alle geluidsfragmenten verzameld van zijn lezingen, heeft mensen geïnterviewd die hem van nabij kennen en heeft zijn ge-

schriften geanalyseerd. De begeleidende poster illustreert zowel de felheid van Tariq als de intenties van de journaliste.

http://media.radiofrance-podcast.net/podcast09/10177-17.12.2009-ITEMA_20208272-0.mp3

In haar uitzending geeft ze het woord aan Antoine Sfeir die Tariq Ramadan een aantal zaken verwijt: hij zou een *moslim broeder* zijn (*frère musulman*), hetgeen zou blijken uit zijn boek *Aux sources du renouveau musulman*² 1993, (Uitg. Bayard). Hij zou de sji'itische praktijk van *taqiyya* (dissimulatie) toepassen door tegenstrijdige verklaringen af te leggen. Hij zou in 1998 in Leicester in Engeland het centrum van de Moslimbroeders langdurig hebben bezocht. Hij zou de 50 stellingen van Hassan al Banna, zijn grootvader, onderschrijven. Al in 1994 zou hij in Zwitserland, volgens een Zwitserse journaliste, het Algerijnse fundamentalistische FIS hebben gesteund.

In 1995 op het moment dat de GIA, de gewapende tak van het FIS, Frankrijk bedreigt, wordt Tariq de toegang tot Frankrijk geweigerd omdat het Islamitisch Centrum in Genève banden zou hebben met leden van het GIA die naar Genève waren uitgeweken. C. Fourest gaat daar de confrontatie aan met Hani Ramadan over de rol van zijn vader Said Ramadan en zijn grootvader Hassan al Banna. Waar Fourest spreekt van een totalitaire islam bij de Moslimbroeders, spreekt Hani Ramadan van een globaliserende godsdienst. Het blijft beperkt tot een kort en beleefd interview, waarbij opvalt dat zowel C. Fourest als Hani Ramadan zich hier uiterst beheerst opstellen.

Verdedigd

Maar Tariq wordt ook verdedigd door mensen als Vincent Geisser, Alain Gresh, l'abbé Pierre en François Burgat. Deze laatste vindt dat hij noch seksistisch, noch antisemitisch noch islamist is. De journalist Ian Hamel beweert in een ar-

² Op bl. 38 in dit nummer bespreekt Jan Slomp dit boek.

tikel gepubliceerd op de site www.oumma.com in januari 2005 dat er in Frankrijk een hetze bestaat tegen Tariq: “Ik heb specialisten van de Franse geheime diensten geraadpleegd, hoge ambtenaren van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, zij allen zijn eensluidend om te zeggen dat Tariq geen *moslimbroeder* is en nog minder de grote leider van de moslimbroeders in Europa.” Desondanks verwijt Tariq deze journalist dat hij in de door hem geschreven biografie over Tariq de *moslimbroeders* een ‘totalitaire ideologie’ noemt.

Onder jongeren is Ramadan erg populair. Zijn lezingen en uitspraken gaan van hand tot hand via cassettes en DVD's. Hij is voor strikte observantie van de Koran maar tegelijkertijd probeert hij de islam te presenteren als niet strijdig met Europese normen en wetten. Op dit punt wordt hij aangevallen door Leila Babès in *Islam de France* nr. 8 in haar artikel *De islamitische Europese identiteit volgens Tariq Ramadan*. Ook de actiegroep *Ni putes, ni soumises* (geen hoeren en geen onderdanige vrouwen) is het niet met hem eens.

Dubbelzinnige taal

Een aantal mensen beschuldigt hem met twee monden te spreken afhankelijk van zijn gehoor. Naast de reeds genoemde C. Fourest zijn dat Soheib Ben Cheikh, Antoine Sfeir et Mohamed Sifaoui.

In haar boek *Frère Tariq*, 2004 Grasset, 426 bl., 600 noten) analyseert C. Fourest een twintigtal publicaties van Tariq en ontelbare cassettes. Ze beweert dat Tariq een fundamentalist is en geen reformist. Een groot aantal van haar argumenten zijn te beluisteren op

http://www.dailymotion.com/video/xaooyr_droit-de-reponse-de-caroline-fourest_news.³

³ Andere geluidsfragmenten zijn te horen op:

<http://carolinefourest.wordpress.com/2009/09/29/le-dernier-show-de-tariq-ramadan-chez-ruquier/>

Tariq weerlegt de beschuldigingen van dubbelzinnige taal door te wijzen op de variëteit van zijn gehoor: moslims, niet-moslims, studenten enz.. Hij past zich aan aan zijn publiek. Hij verwijt zijn tegenstanders dat men hem citeert maar dat men niet weergeeft hoe hij over de bronnen denkt. Ook denkt Tariq dat een aantal beschuldigingen berust op het vooroordeel dat men de islam een gesloten, archaische en gewelddadige godsdienst vindt die nooit 'open' kan worden.

Antisemit?

In 2003 klaagt Ramadan in een artikel een aantal Franse intellectuelen (les nouveaux intellectuels communaux) aan, onder wie Alain Finkelkraut. Ze zouden de universele beginselen verkwanselen voor nationalistische ideeën en voor een eenzijdige steun aan Amerika en Israel. Dat levert hem het etiket 'antisemitisch' op. De krant Le Monde weigert Ramadan's artikel te plaatsen (zie <http://oumma.com/Critique-des-nouveaux>). In deze polemiek ondervindt Ramadan steun van José Bové - milieuactivist, landbouwsyndicalist, politicus en andersglobalist-, de journalist Daniel Mermet, Noël Mamère, Denis Sieffert, die zijn argumenten tegen de intellectuelen overnemen.

In Nederland

In december 2006 aanvaardde Ramadan een gasthoogleraarschap 'Identiteit en Burgerschap' aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Deze leerstoel werd betaald door de gemeente Rotterdam. Naast gasthoogleraar werd Ramadan ook aangesteld als adviseur van de gemeente Rotterdam op het terrein van integratie. Ramadan moest de dialoog tussen moslims en niet-moslims op gang brengen, ook al zou hij niet over de islam praten.

Op dinsdag 6 november 2007 werd Ramadan kandidaat voor de leerstoel 'Islam in de Westerse Wereld' aan de universiteit Leiden, deze leerstoel zou door de sultan van Oman gefinancierd worden. De voorgenomen benoeming kwam de Leidse universiteit op veel kritiek te staan. Volgens critici spreekt Ramadan met dubbele tong: gematigd en tolerant naar westerlingen en conservatief en orthodox richting de islamitische gemeenschap. Op 28 november 2007 maakte Ramadan bekend af te zien van de functie met als motief dat zijn gezin op zou zien

tegen de verhuizing van Engeland naar Nederland. Ramadan koos daarom voor Oxford, waar hij inmiddels senior research fellow was. Wel was er volgens Ramadan een 'lastercampagne tegen hem gaande door een handvol gewetenloze politici en journalisten'.

Ramadan in Rotterdam

In januari 2007 ging Ramadan aan de slag in Rotterdam als gasthoogleraar aan de Erasmus universiteit en als 'bruggenbouwer' tussen moslims en niet-moslims. Als bruggenbouwer werd hij geacht in dienst van de gemeente de discussie tussen moslims en niet-moslims op gang te brengen onder andere met debatten. De aanstelling van Ramadan was omstreden, ook zijn salaris leidde tot enige ophef. Dit werd volledig betaald door de gemeente Rotterdam. Het was de gemeente die de speciale leerstoel voor Ramadan instelde. In maart 2009 raakte Ramadan in opspraak door een publicatie in de Gaykrant. Maar het Rotterdamse college noemde de beschuldigingen van homodiscriminatie aan het adres van Ramadan ongegrond.⁴

In augustus 2009 raakte Ramadan opnieuw in opspraak, dit keer vanwege zijn medewerking aan de door het Iraanse regime gefinancierde zender PressTV. PressTV gaat in op dagelijkse uitdagingen die moslims ontmoeten, vooral in het Westen. In het programma vergelijkt Tariq Ramadan aspecten van islamitische samenlevingen met die in de Westerse wereld. CDA kamerleden vonden dat hij geen rolmodel kon zijn en volgens het Rotterdamse college had Ramadan door zijn werk voor PressTV zijn geloofwaardigheid als integratieadviseur verloren, ook omdat Ramadan zich niet had uitgesproken over het Iraanse bewind tijdens de rellen rond de Iraanse presidentsverkiezingen 2009. Tegelijkertijd eindigde de universiteit zijn gasthoogleraarschap. Op de dag van zijn ontslag zei

⁴ Zie op bl. 35 de samenvatting van het artikel in *Zemzem*

Ramadan dat het opzeggen van zijn contract onderdeel was van een jacht op intellectuele moslims. Rotterdam zou bang zijn voor de opkomst van Geert Wilders, aldus Ramadan. Hij ontkende het regime in Iran te steunen.

Veel academici vonden zijn ontslag een aantasting van de academische vrijheid en een inmenging van de politiek in de universitaire wereld. Een persbericht, ondertekend door professoren en onderzoekers, stelt 'dat de universiteit moet staan voor objectieve representatie, zelfs in geval van heftige emoties. Er is eerder een debat nodig dan een ontslag. Ramadan is iemand die in alle omstandigheden gelooft in een open en constructief debat... Het programma (van Press TV) maakt geen propaganda voor Ahmedinejad. Ramadan heeft trouwens de repressieve politiek van deze regering veroordeeld'.

Vier wetenschappers van de Universiteit van Amsterdam schrijven in universiteitsblad *Folia*: "Het zou de Universiteit van Amsterdam sieren als Tariq Ramadan hier welkom zou worden geheten. Daarmee zouden we duidelijk maken dat de UvA niet meedoet aan de hetze tegen moslims die vinden dat de islam voor hen ook van belang is buiten de privésfeer." De brief is ondertekend door Paul Aarts, hoofddocent internationale betrekkingen, Michiel Leezenberg, hoofddocent filosofie, Annelies Moors, hoogleraar islam, en Ruud Peters, hoogleraar Arabisch. De vier vinden dat het ontslag van Ramadan als gasthoogleraar aan de Erasmus Universiteit principiële vragen oproept. "De belangrijkste is welke invloed de financier van een leerstoel heeft op het functioneren van de hoogleraar die de leerstoel bezet. Het is goed universitair gebruik dat de financier op afstand wordt gezet. Wetenschappers moeten onafhankelijk zijn en omstreden standpunten kunnen innemen in het publieke debat." Maar de UvA heeft geen vacature, zegt een woordvoerder van de universiteit. Bovendien vindt de universiteit wetenschappelijke onafhankelijkheid een groot goed en is het onduidelijk of Ramadan die net zo hoog in het vaandel heeft.

Zijn gedachtegoed

In 1994 publiceert hij *Les musulmans dans la laïcité*. Daarin spoort hij moslims aan zich niet langer te beschouwen als vreemdelingen die tijdelijk in Europa zijn

maar als volwaardige burgers. Deze mentaliteitsverandering moet hen echter niet vervreemden van de islam want men heeft het recht een Europese moslim te zijn. Dit is mogelijk als men cultuur en religie niet met elkaar verwart. Een moslim definieert zichzelf niet door zijn geloofsopvattingen maar door zijn rituele praktijken. Deze uitoefening van de godsdienstplichten, geheel in overeenstemming met de wetten van het land, zijn de oorzaak van sociale spanningen. Het feit dat de moslim zijn godsdienst praktiseert, wordt gezien als een gebrek aan integratie. Moslims moeten dus actieve burgers worden binnen allerlei verenigingen. Moslim intellectuelen in het Westen zouden zich niet moeten beperken tot traditionele godsdienststudies uit het Oosten.

Ramadan leert dat het respect voor de Koran gepaard moet gaan met respect voor de traditie en de diepe zin van de Koran. Maar er bestaat een andere, rationalistische, lezing van de Koran die beter aansluit bij het westerse rationalisme. Wat hij belangrijk vindt, is dat moslims zich ‘inspannen’ (*ijtihaad*) om de Koran niet letterlijk uit te leggen maar rekening te houden met de historische context en de huidige islamitische wetten en tradities. In november 2003 verklaart hij op radio Beur: “Er is een rationalistische reformistische stroming en een salafi stroming. De laatste probeert trouw te blijven aan de basisbeginselen (fondements). Ik ben van die laatste stroming, d.w.z. dat er voor mij een aantal beginselen is die voor mij fundamenteel zijn en die ik als moslim niet kan verloochenen.”

In zijn boek *Les musulmans et la laïcité* (Ed. Tawhid 1994, 1998) schrijft hij: “Een moslim of hij nu tijdelijk of permanent burger is, gaat als het ware een moreel en sociaal contract aan met het land waar hij verblijft. Anders gezegd, hij is aan zichzelf verplicht de wetten van dat land te respecteren”. C. Fourest, in haar boek, voegt hier de op een cassette door Ramadan uitgesproken restrictie aan toe “zolang die niet in tegenstelling zijn met een islamitische beginsel”. Verderop op de cassette zegt Ramadan dat de westerse democratieën hieraan voldoen.

Tariq Ramadan vindt dat Hamas de Europese Unie niet moet kenmerken als terroristische organisatie. In het conflict tussen Israel en Palestina is Ramadan, in

2009, niet voor de oplossing van twee staten maar pleit hij voor één enkele staat, waarin iedereen leeft.

Zijn diepste overtuiging

In zijn boek *Mon intime conviction*, Presses du chatelet, 2009, waarvoor hij een onderscheiding kreeg van *Publishers Weekly*, weigert hij mee te doen aan het spelletje om klip en klaar te antwoorden op de vraag of hij eerst moslim is en daarna Europeaan. Een vegetarische poëet zegt ook pas na de poëziesessie, als hij aan tafel gaat, dat hij vegetariër is. We leven in een pluralistische maatschappij, waar iedereen een meervoudige identiteit heeft. Men kan hier niet voor of tegen zijn, men moet er eenvoudigweg mee leren leven. Hetzelfde geldt voor dubbele nationaliteit. Voor Ramadan is dit een verkeerd debat. “Wij hebben een meervoudige en dynamische identiteit. Wat is er tegen, cultureel, legaal of religieus gezien, tegelijkertijd Europeaan, Amerikaan en moslim te zijn? De islam is één en uniek, als het gaat om de religieuze grondbeginselen, maar laat diverse interpretaties en een veelheid aan culturen toe. Het universele karakter van de islam vloeit voort uit dit vermogen om diversiteit te integreren in een uniek fundament.”⁵

Dankzij de scheiding van kerk en staat in de westerse landen is er een religieus pluralisme mogelijk. Het individu heeft recht op vrijheid van godsdienst, gegarandeerd door de grondwet. Moslim burgers kunnen dus evenals andere gelovigen vrij hun godsdienst uitoefenen. Ze moeten zich ervan vergewissen dat de toepassing van dit recht op een eerlijke manier gebeurt voor alle godsdiensten. Zij, van hun kant, moeten de wetten van het land eerbiedigen.⁶

Over het antisemitisme

In *Le Monde* van 24.12.2001 schrijft Ramadan: “In verschillende steden in Frankrijk zijn lasterlijke uitlatingen, en kreten gehoord als ‘weg met de joden’ tijdens manifestaties, zelfs afpersingen gesignaleerd tegen synagogen. In meer algemene zijn heeft men hier en daar dubbelzinnige praat over de joden kunnen

⁵ Zie ook : *Een Jihaad van Vertrouwen* bl. 9

⁶ Cf. *Mon intime conviction* bl. 78

horen, over hun geheime macht, hun geniepige rol in de media, hun sombere strategie... Na 9-11 zijn roddels verspreid dat 4000 joden de ochtend van de aanval op de torens van World Trade Center niet op hun werk zouden zijn verschenen (...) Moslims zijn verplicht in naam van hun geweten en hun geloof, een duidelijk standpunt in te nemen door te weigeren dat er een schadelijk klimaat ontstaat in Frankrijk. Niets in de islam kan vreemdelingenangst legitimeren of het uitsluiten van iemand op grond van zijn godsdienst of zijn etnische afkomst. Het moet krachtig en onomwonden worden gezegd dat antisemitisme onacceptabel is en niet te verdedigen. De boodschap van de islam vraagt om respect voor de joodse godsdienst en spiritualiteit, die beschouwd worden als de nobele uitdrukking van de ‘mensen van het Boek’.⁷

Over de wet op religieuze symbolen

In de aanloop naar de wet op het verbod van religieuze symbolen op openbare scholen noemde Ramadan het een discriminatoir en onzinnig wetsvoorstel. Er vond een debat plaats tussen Ramadan en de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken, Nicolas Sarkozy. Deze laatste vroeg Ramadan of de leerlingen een bescheiden teken zouden kunnen dragen. Ramadan antwoordde dat ze het hoofdoekje konden afdoen. Sarkozy valt in de rede: Kunnen ze, of moeten ze? Hierop antwoordt Ramadan dat de mening van Sarkozy niet overeenkomt met de wet van 1905 noch met het besluit van de Hoge Raad van 1989.

Over lijfstraffen

Over steniging beweert hij: “Ik wil een moratorium zodat men stopt met het toepassen van deze straffen in de moslim wereld. Het gaat erom de mentaliteit te veranderen. Daarvoor is een pedagogisch discours nodig.” In 2007 in een debat met Philippe de Villiers veroordeelt hij de steniging. “Mijn huidige positie is te

⁷ Geciteerd in *Alain Gresh, Israël, Palestine. Vérités sur un conflit.*, Fayard, 2007, pp.40-41.

bewerkstelligen dat men er direct mee ophoudt”. Hij is tegen alle lijfstraffen voor vrouwen en mannen, hij is tegen de doodstraf en tegen martelen.

Homoseksualiteit

Op bl. 35 laten prof. Gerard Wiegers en Nelleke van Zessen in *Zemzem 3/2009* (samenvatting) zien wat Ramadan's opvattingen hierover zijn.

Het gemengde huwelijk

Ramadan herinnert eraan dat dit huwelijk twee aspecten kent: het huwelijk tussen twee personen met verschillende godsdiensten en het samengaan van twee verschillende culturen. Wat het eerste aspect betreft, alle moslim geleerden zijn het eens dat een moslim man met een joodse of christelijke vrouw kan trouwen en dat een moslim vrouw alleen maar met een moslim man mag trouwen. Maar, voegt hij eraan toe, moslims mogen in geen geval een moslim vrouw uitsluiten die trouwt met een niet-moslim man. Ze zijn en blijven moslims en men mag over deze vrouwen niet oordelen en hen niet veroordelen. In geval van het tweede aspect, een huwelijk van verschillende culturen, is het raadzaam voorzichtig te zijn en het gezonde verstand te gebruiken. ‘Maar iedereen blijft vrij om deze keuze te maken en dat moet worden gerespecteerd’⁸.

Ramadans overige gedachtegoed

Dit wordt verder uitgewerkt bij de bespreking van *Een Jihaad van vertrouwen*. (bl. 18- 28)

Wat moeten moslims zelf doen?

De moslims in Europa hebben dringend zelfvertrouwen nodig. Omdat ze lijden onder een identiteitscrisis, dienen ze betere zelfkennis en kennis van hun eigen geschiedenis te verkrijgen. Ze hebben de permanente plicht om strenge kritiek te leveren op het gebrekkig functioneren en het verraad waarmee islamitische samenlevingen en gemeenschappen te kampen hebben. Moslims dienen overal ge-

⁸ *Faut-il faire taire Tariq Ramadan?*, Aziz Zemouri, édition l'Archipel, p. 67 et 68

tuige (shâhid) te zijn van de rijkdom van hun geloofsboodschap. Als je principieel en kritisch bent tegenover jezelf, kun je niet kritiekloos voorbijgaan aan de dubbelzinnigheid of zelfs de schijnheiligheid van de ander. Je hebt het recht en de plicht als moslim om te protesteren, je moet weerstand bieden als je beginnen in het geding zijn.

De invloed van T. Ramadan

Onder jonge moslims in meerdere Europese landen waaronder Frankrijk en Franstalig België is Ramadan waarschijnlijk de meest gelezen en beluisterde islamitische auteur. Hij geeft ook regelmatig lezingen in Canada en - tot 2004 - in de VS. Ook in Engeland, Nederland en Vlaanderen groeit zijn bekendheid.

Ramadan is lid van het *European Muslim Network*.

Als islamexpert hoorde hij tot meerdere commissies van het Europese Parlement en hij is lid van de *Adviesgroep voor de Dialoog der Volkeren en Culturen* onder voorzitterschap van het hoofd van de Europese Commissie, opgericht onder voorzitter Romano Prodi. Samen met Karin Armstrong, Avraham Soetendorp en anderen heeft hij het Handvest van Compassion opgesteld.

Behalve zijn Engels- en Franstalige publicaties zijn er ook Nederlandstalige uitgaven:

Westerse moslims en de toekomst van de islam, Amsterdam (Bulaaq) 2005, ISBN 9054601108

Een Jihaad van vertrouwen, vertaald uit het Frans door Peter Klinkenberg, Amsterdam, Uitg. van Gennep 2008, ISBN 9789055159789

Persoonlijke conclusie

Persoonlijk ben ik in de publicaties en lezingen van Ramadan nooit een radicale moslim tegengekomen, tenzij men onder radicaal verstaat dat hij overtuigd en overtuigend voor zijn geloof opkomt en anderen aanspoort om dat te doen. In die zin zijn vele christelijke predikers in Nederland ook radicaal. Over islamisering van de samenleving spreekt hij wel maar niet in de zin van invoering van de sjariea (de islamitische wet). Voor hem is de sjariea geen juridische lijst van opgelegde regels, maar de weg naar de Bron. Als reformist kiest hij voor een

nieuwe inhoud en een nieuwe methode, waarbij het ‘algemeen belang’ en het ‘persoonlijk nadenken’ (*ijtihâd*) de voorkeur krijgen boven de traditionele vastgestelde regels van de oude wetscholen. Zijn positie als bruggenbouwer levert hem aanvallen op van zowel geseculariseerde Europeanen als van Europese moslims. Zijn charme en charisma, die vooral jongeren trekken, zijn te danken aan de combinatie van vernieuwing en vasthouden aan de grote principes van de islam.

De angst onder ogen zien. Kiezen voor vertrouwen

Samenvatting door P. Reesink

Zo luidt de oorspronkelijke titel van het Franse boek van Ramadan, in 2008 bij uitgeverij Einaudi in Turijn gepubliceerd en in 2009 in het Nederlands vertaald als *Een jihaad van vertrouwen* en bij van Gennip uitgekomen. Het is een klein boekje (111 bl.) bestemd voor al degenen die zijn dikkere boeken niet kunnen of willen lezen. Hij verdedigt zich tegen zijn vijanden, vooral degenen die hem beschuldigen van dubbelzinnigheid. Hij noemt hen mensen met een ‘dubbelzinnig gehoor’, die selectief luisteren. Het is een inleiding die het rookgordijn moet wegnemen dat door zijn vijanden wordt opgetrokken. Het is geen samenvatting van zijn ideeën, want die zijn complex en in beweging.

Bewogen levensloop.

Het is tevens een kleine biografie, in die zin dat het duidelijk maakt waarom hij zoveel vijanden heeft en waarom hij steeds hamert op het samengaan van islam en democratie, van moslim-zijn en Europese burger.

Als jongeman bezocht hij Afrika, Azië en Zuid Amerika en ontdekte hoe mensenrechten met voeten werden getreden. Dat ging in tegen zijn gevoel van rechtvaardigheid, van huis uit meegekregen. Als leraar riep hij op tot solidariteit met De Derde Wereld en met mensen (Vierde Wereld) in het Westen. Zijn moslim-zijn bleef op de achtergrond. Ook toen hij westerse literatuur en filosofie studeerde en een proefschrift over Nietzsche verdedigde. So far so good. Hij werd

bejubeld en geprezen. Hij begon een intensieve studie van Arabische wetenschappen in Caïro. Nu werden de waarden en beginselen die ten grondslag lagen aan zijn solidariteit met de Derde Wereld en zijn inzet voor rechtvaardigheid ook de drijfveer voor zijn activiteiten als moslim. Toen liep alles anders. Waarden als waardigheid, solidariteit en rechtvaardigheid hadden niet meer dezelfde inhoud, nu ze werden verdedigd door een moslim intellectueel. Vanaf dat ogenblik werden zijn bedoelingen met achterdocht ontvangen. Hij ontdekte dat Europa (m.n. Frankrijk) een conflict had met religie en vooral met de islam. Hij werd niet meer gezien als Zwitser of Europeaan maar vooral als moslim, als deel van een grote golf van immigranten die een bedreiging vormden voor Europa. Dezen wilden immers niet integreren maar Europa islamiseren. Achter zijn oproepen tot dialoog werd een geheime agenda gezocht. De aanvallen waren talrijk en gevarieerd.

Eerst vanwege zijn afkomst. Als kleinzoon van de oprichter van de Moslimbroeders werd hij gezien als gevaarlijk en moest hij wel banden onderhouden met radicalen en terroristen.

Tegenstanders en vijanden

Geseculariseerde leken in Frankrijk vreesden een terugkeer van de religie. Bovendien hadden ze nog niet afgerekend met het koloniale verleden in Algerije. Na te hebben deelgenomen aan de commissie Secularisatie en Islam van de Franse Onderwijsliga begreep hij dat secularisering de vrije autonome beoefening van de islam niet in de weg stond. Maar de wet van scheiding van kerk en Staat uit 1905 moet wel gelijkelijk worden toegepast op alle burgers. Dat deden niet sommige dogmatische sektarische leken die elke vorm van religie verwierpen. Zij propageren tot in de Europese instellingen toe het wantrouwen tegen de islam met slogans als: ‘het is anti-islamitisch een vrouw te dwingen een hoofddoekje te dragen en het is een inbreuk op de mensenrechten haar te dwingen het hoofddoekje af te doen’.

Extreemrechts

De moslim migranten, de vertrouwens- en identiteitscrisis van nationale staten in Europa als gevolg van de Europese eenwording en van de globalisering, dit

alles speelt extreemrechts in de kaart. Want de identiteit en homogeniteit van de Grieks-Romeinse en joods-christelijke 'Europese cultuur' wordt door de buitenlanders, lees moslims, in gevaar gebracht.⁹ Wat vroeger over joden werd gezegd (dubbelzinnige taal, dubbele loyaliteit, duistere verbindingen met de joodse internationale) wordt nu van de moslims gezegd.

Feministische stromingen

Volgens voormalige communistische en socialistische milieus hield de kerk (met anticonceptie- en anti-abortus-wetten) een negatief beeld van de vrouw in stand. De moslima's met hoofddoekje confronteerden gesecculariseerde christenen met hun verleden. Religie kwam weer terug. Terwijl vroeger, van de Middeleeuwen en tot ver in de 18e eeuw, moslims werden gezien als sensueel en seksueel losbandig (denk aan Duizend en één nacht), wordt hun godsdienst in de (post)koloniale periode beoordeeld als primitief en star. De islam weerspiegelt altijd 'de ander'.

Sommige feministische stromingen in Europa en de V.S. menen dat er overeenkomsten zijn tussen hun idealen en die van moslima's die van binnenuit hervormingen willen bereiken. Anderen vinden zo'n bondgenootschap onzinnig. Het hoofddoekje moet wel een symbool zijn van onderdrukking. Alleen een westers feminisme heeft recht van bestaan. Islam en feminisme kunnen niet samengaan.

Homoseksualiteit

Sommige lobby's van homoseksuelen beweren dat moslims niet kunnen integreren en/of modern zijn, zolang ze homoseksualiteit niet aanvaarden. Maar er zijn verschillende benaderingen en standpunten onder moslims. De islam, evenals andere godsdiensten, verwerpt homoseksualiteit. Maar dat weerhoudt Ramadan er niet van respect te hebben voor de persoon van de homoseksueel, ook al is hij het niet eens met zijn gedrag. En homofobie is uit de boze. Sommige organisaties vinden dit niet ver genoeg gaan.

⁹ Lees elders in dit nr. (bl. 42) de samenvatting van de lezing van Ramadan over de wortels van Europa.

Pro-Israëlische milieus

De opkomst in Europa van een ‘nieuw antisemitisme’ onder Arabieren, Aziaten, Afrikanen, Turken en moslims gaat gepaard met steeds meer kritiek op Israël vanwege zijn politiek van bezetting, annexatie en onderdrukking. Maar het gaat hier om twee verschillende zaken. Ramadan verzette zich vanaf 1992 als een der eersten tegen antisemitisme onder moslims. “Antisemitisme is in wezen anti-islamitisch”. Maar kritiek op de Israëlische politiek is geen antisemitisme evenmin als kritiek op Saoedi-Arabië iets met islamofobie te maken heeft. Toch heeft Ramadan in 1993 aan den lijve ondervonden hoe kritiek op pro-Israëlische lobbies van hem een antisemiet maakten, waardoor zijn visa voor de V.S. werd ingetrokken.

Arabische... en westerse staten

Staten als Saoedi-Arabië, Egypte, Syrië, Tunesië en Algerije en andere vrezen de kritiek van Arabische geleerden en intellectuele moslims in Europa en de VS op dictatuur, gebrek aan democratie, marteling of onderdrukking. Op allerlei manieren proberen ze hen in diskrediet te brengen of verdacht te maken. Ook westerse landen die samenwerken met voornoemde landen, vrezen deze vorm van kritiek omdat ze er economische of strategische belangen hebben.

Salafi-groepen en ex-moslims

Ramadan waarschuwt voor deze mensen. Sommige salafi-groepen staan nogal naïef achter Saoedi-Arabië en respecteren dit gezag omdat het de islam toepast. Antimoslim groepen in Europa slaan hier munt uit en identificeren deze salafi-islam met de ware, zuivere islam, waarop ze dan hun kritiek kunnen loslaten. Zo werden de Taliban in Afghanistan eerst door de Amerikanen omarmd als medestanders tegen het communisme om later hun vijanden te worden. Ramadan noemt dit strategisch misbruik van verdeeldheid en politieke naïviteit.

Ex-moslims praten over de islam als ‘van binnenuit’. Dat geeft hun een schijnbare geloofwaardigheid. Een deel van hun kritiek mag dan waar zijn, vaak wordt misbruik gemaakt van hun verhalen om achterdocht te zaaien jegens de islam of moslim geleerden.

Ramadan moet zich verweren op al deze fronten tegelijk, en tegen al deze hierboven vermelde vijanden, onder wie de nieuwe terrorismedeskundigen nog niet genoemd zijn. Hij wil oprechte kritiek niet uit de weg gaan maar vooral trouw blijven aan zijn eigen visie, beginselen en project: bruggen bouwen tussen ‘de westerse beschaving’ en de islamitische beschaving’. Beide zijn geen gesloten werelden. Men kan zowel volledig moslim als Europeaan zijn, omdat er veel gemeenschappelijke waarden zijn en we leven in pluralistische, multiculturele samenlevingen. Als bemiddelaar is Ramadan voor veel moslims ‘te westers’ en voor veel westerlingen ‘te veel moslim’. Hij maakt het zich ook moeilijk door islamitische en westerse geleerden en politici op te roepen tot zelfkritiek en coherentie, samenhang. “Er doen zich bij ons talloze tegenstrijdigheden en dubbelzinnigheden voor”. Beide werelden moeten dit erkennen.

Crisis op een kruispunt

De aanwezigheid van moslims is niet alleen een probleem van verschillende waarden en godsdiensten. De discussie kan niet voorbijgaan aan de identiteitscrisis van Europa, te wijten aan de globalisering en het ontstaan van de Europese Unie. De migranten zijn een derde bedreiging van de tot voor kort homogene Europese cultuur. De migratie, ofschoon economische noodzaak, wordt gezien als een dreiging van buitenaf. Onveiligheid door wereldwijde terroristische aanslagen wordt versterkt door sociale onveiligheid in buurten en wijken. Populistische stromingen spelen in op deze gevoelens van angst en onzekerheid. En alle politieke partijen laten er zich min of meer door beïnvloeden.

Ook de moslim wereld verkeert in een crisis en moslims in europa ondergaan ook een identiteitscrisis dwars door alle generaties heen. Ook zij ervaren angst en onzekerheid. De spanning groeit door elkaar opvolgende crises: de Rushdie affaire, het hoofddoekjesdebat, de terroristische aanslagen in Madrid en Londen, de Deense spotprenten en de toespraak van de paus in Regensburg. Veel moslims voelen zich constant onder druk staan. Hun reacties variëren van afwijzing tot dialoog.

Al deze psychische spanningen, veroorzaakt door verlies van vertrouwen, angst en gepolariseerd denken, hebben verwoestende gevolgen. Het juiste antwoord

hierop is volgens Ramadan een revolutie van vertrouwen, een opbouwende kritiek.

Snelle evoluties, stille revoluties

Moslims van de eerste generatie dachten dat secularisatie en scheiding van kerk en staat de islam zouden doen verdwijnen. Bovendien bleven ze cultureel aan hun geboorteland gebonden. Volgende generaties willen als verantwoordelijke burgers aan het maatschappelijk, cultureel en politiek leven deelnemen. Ze maken een onderscheid tussen islam en de cultuur van het land van oorsprong. Moslim geleerden en leiders knopen steeds meer relaties aan met lokale en nationale gezagsdragers. Ze krijgen ook meer oog voor spiritualiteit en zingeving binnen de materialistische en consumptieve Europese maatschappij.

Velerlei identiteiten

Migranten, vluchtelingen moeten zich een nieuwe identiteit aanmeten: vaak is dat een reactieve identiteit: je weet wie je niet bent. Je wordt gevraagd of je eerst moslim bent en dan Nederlander of andersom. Alsof je maar één identiteit hebt. Als je geen duidelijk antwoord geeft, twijfelt men aan je loyaliteit. De vraag is onzinnig want de loyaliteiten behoren niet tot hetzelfde niveau. Op religieus niveau ben je eerst atheïst, moslim, christen, jood. Als je gaat stemmen, doe je dat als burger en ben je eerst Nederlander. De verschillende loyaliteiten zijn niet tegenstrijdig met elkaar, maar trouw aan je eigen loyaliteit mag nooit ten koste gaan van rechtvaardigheid, waardigheid en gelijkheid.

Europese islam: religie en cultuur

Sommige moslims zeggen dat de islam één is en onverdeeld. Westerse sociologen beweren dat er niet één islam is. Als het over de pijlers en de praktijk van het geloof gaat, is de islam één. De diversiteit bestaat in de verschillende interpretaties, stromingen en rechtsscholen. Ook de cultuur levert diversiteit op. Het gewoonterecht ('urf) dat niet strijdig is met de islam mag blijven bestaan. Vandaar het verschil tussen Arabische, Afrikaanse en Aziatische moslims. In Europa ontwikkelen zich dezelfde factoren die tot diversiteit leiden en tot een Europese islam, één en veelzijdig. Veel moslims in Europa

verwarren religie, cultuur en tradities. Ze moeten leren te deconstrueren en vervolgens te reconstrueren. De ‘oude’ Europeanen moeten een onderscheid maken tussen migratie en islam.

Categorieën moslims

De meerderheid van moslims in Europa, 75% à 80%, is òf weinig praktiserend en komt nauwelijks de religieuze voorschriften na, òf is louter cultureel moslim. Deze gelovigen zijn religieus niet zichtbaar, ook al worden ze in hun maatschappelijk of politiek leven door anderen nog steeds als moslims beschouwd, en ook al wensen ze niet als zodanig te worden gedefinieerd.

Onder de overige 20% of 25%, die regelmatig praktiseert, bevindt zich een meerderheid van hervormingsgezinden. Ze willen hun trouw aan de islam bewijzen binnen een Europese context. Ze hebben kritiek op letterlijke of culturele interpretaties en zoeken naar nieuwe wegen via ijtihâd, (persoonlijk denken). Dit hervormingsproces, geleid door geleerden, leiders en soms gewone moslims, heeft tot nu toe al een ware revolutie teweeg gebracht. Maar de hervormingen moeten verder gaan dan een simpele aanpassing aan de Europese context, ze moeten ook leiden tot nieuwe islamitische jurisprudentie.

Toch zijn er in Europa ook salafi moslims. Zij nemen Koran en traditie letterlijk en nemen afstand van het ‘amorele’ en ‘areligieuze’ Westen. Ze oefenen een aantrekkingskracht uit op jongeren, die bij deze benadering zekerheid vinden in hun crisis.

Dan zijn er nog de soefi kringen, die vele vormen kunnen aannemen, van strikte naleving van de wetten tot gematigde, vrije of zelfs geseclariseerde islam.

Verworvenheden

Moslims in europa hebben al lang de tegenstelling opgegeven tussen ‘het huis van de islam’ (dâr ul islâm) en ‘het huis van de oorlog’ (dâr ul harb). Ze spreken liever van ‘het huis van het contract’, ‘van de vrede’, ‘van de prediking’. Ramadan zelf stelt voor om hun situatie hier ‘het huis van de getuigenis’ te noemen.

Want door de globalisering is de hele wereld één ruimte geworden. De getuige is niet langer een vreemdeling of iemand van een contract (een soort huurling), hij

wil leven volgens zijn geloof en samen met niet-moslims aan de maatschappij werken.

De scheiding van Kerk en Staat wordt niet meer als een bedreiging gezien maar als een waarborg voor religieus pluralisme. Moslims vragen dat de wet op dezelfde wijze wordt toegepast op alle godsdiensten. Burgers, die als moslims deelnemen aan de maatschappij, bewijzen dat ze niet vanuit een geïsoleerde en gesloten gemeenschap handelen, en dit doen als individuen, en niet als vertegenwoordigers van een geloofsgemeenschap.

Moslims hebben hun eigen religieuze en civiele instituten: moskeeën, scholen, opleidingen, ondernemingen, verenigingen. De overheid zou deze ontwikkeling eerder moeten bevorderen dan controleren.

Uitdagingen

De eerste uitdaging is een verdieping van de kennis van de islam en van de westerse samenlevingen bij leiders en imaams. Dit houdt in kennis van specifieke islamitische termen als fiqh, sjarie'a, ijtihaad, fatwas, jihaad, maar ook van secularisatie, scheiding van kerk en staat, burgerschap, democratische modellen. Zo is bijv. sjarie'a geen systeem, maar 'de Weg van trouw naar de doeleinden van de islam'. Hieronder vallen de bescherming van de menselijke waardigheid, gelijkheid, eerbied voor de natuur.

Als burgers moeten moslims zich niet laten behandelen als minderheden. Hun numerieke minderheid heeft niets te maken met hun status als burger. Als burger moeten moslims voor zichzelf opkomen en zich ontdoen van hun slachtoffermentaliteit. Dan kunnen ze zich ook openstellen voor meer algemene maatschappelijke problemen. Ze moeten aandacht schenken aan vormen van radicalisering, het islamitisch onderwijs hervormen, en hun bijdragen leveren aan Europese culturen. Ze moeten de verworvenheden doorgeven en overdragen aan nieuwkomers, zodat dezen niet worden gebruikt door populistische stromingen.

Het vrouwenvraagstuk

De islam heeft geen problemen met vrouwen, maar moslims met traditionele letterlijke interpretaties hebben problemen met vrouwen. Er is een historische ont-

wikkeling van de boodschap van de islam die bijv. laat zien dat de Koran en de profeet tegen het slaan van vrouwen zijn. De context van schriftbronnen en commentaren moet worden bestudeerd evenals de invloed van de patriarchale cultuur. Zo zijn vrouwenbesnijdenis, gedwongen huwelijken en eerwraak volgens Ramadan niet islamitisch. In 2008 heeft hij met SPIOR (Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond) vanuit Rotterdam een Europese campagne gevoerd tegen gedwongen huwelijken.

Het ingaan tegen het lakse westerse beeld van vrouwen heeft kritiek in eigen gelederen gesmoord. Vrouwen moeten betere toegang krijgen tot de civil society en de arbeidsmarkt. Het recht op haar zelfstandigheid en vrijheid van handelen moet van binnenuit worden beschermd .

Erbij horen

Het praten over integratie en ‘wij en zij’ belemmert nieuwe burgers erbij te horen. De Europese geschiedenis moet de immigratie integreren en de bijdrage van nieuwe burgers erkennen. Ze moeten niet steeds hoeven te bewijzen dat ze tot de samenleving behoren. Het project van Orhan Kaya in Rotterdam over ‘burgerschap, identiteit en saamhorigheid’ is een goed voorbeeld van hoe het anders kan. Zo zullen imams hier moeten worden opgeleid zodat ze de taal en cultuur vanuit Nederland leren kennen.

Sociale politiek en media

Vaak, en vooral in verkiezingstijd, worden sociale kwesties zoals geweld en marginalisering voorgesteld als culturele, religieuze of islamitische problemen. Dit kan moslims aan de rand van de samenleving drijven. Maar ook werkelijke discriminatie kan van hen tweederangsburgers maken. Ze bedreigen de eigen (Nederlandse) identiteit, religie en cultuur, die ook nog eens van buitenaf door immigratie wordt belaagd. In heel West Europa zijn de islam en de moslims symbolen van de eeuwige migrant die moet worden geïntegreerd of gestigmatiseerd. Turkije mag niet tot de Europese Unie toetreden vanwege culturele of religieuze redenen. Het Europese evenwicht zou verstoord worden. Door te spreken over normen en waarden verschuift men de aandacht van sociale hervor-

mingen naar het identiteitsvraagstuk in plaats van economische en sociale marginalisering, ongelijkheid van rechten aan te pakken.

Journalisten moeten hun aandacht meer schenken aan processen en opbouwende ontwikkelingen dan aan scoops of sensationele gebeurtenissen.

De wortels van Europa¹⁰

Bij de pogingen tot samenstelling van een grondwet van Europa heeft men geprobeerd de joods-christelijke wortels aan te dragen als basis van de Europese cultuur. Ook de paus in Regensburg (zie BEGRIP 4/5-2007) definieert in zijn toespraak over rede en geloof de identiteit van Europa als Grieks en christelijk. Ook hier weer wordt de moslim uitgesloten omdat hij als 'de ander' wordt gepresenteerd. Maar ook moslims hebben in het verleden een bijdrage geleverd aan de opkomst en bloei van het Westen.

De hervorming en de 6 C's

Deze zijn : 1. Zelfvertrouwen (Confidence): de moslims in Europa hebben dringend zelfvertrouwen nodig. Omdat ze lijden onder een identiteitscrisis, dienen ze betere zelfkennis en kennis van hun eigen geschiedenis te verkrijgen.

2. Coherentie: Moslims moeten consequent zijn. Ze hebben de permanente plicht om strenge kritiek te leveren op het gebrekkig functioneren en het verraad waarmee islamitische samenlevingen en gemeenschappen te kampen hebben. Moslims dienen overal getuigen (shâhid) te zijn van de rijkdom van hun geloofsboodschap.

3. Contributie: de bijdrage van islamitische burgers moet een positief antwoord geven op het door 'integratie' geobsedeerde traditionalisme. 4. Creatieve energie en ondernemingsgeest dienen ze aan de dag te leggen op alle gebieden van denken.

5. Communicatie is heel belangrijk naar de medeburgers en geloofsgenoten alsmede de keuze van termen en definitie van begrippen om rekening te houden

¹⁰ zie op bl. 42 de toespraak van Ramadan, in Rotterdam, samengevat door M. Vorthoren.

met de situatie van waaruit je spreekt maar ook met het perspectief van degenen die naar jou luistert met zijn angsten, geschiedenis en bronnen.

6. Contesteren: kritisch zijn tegenover jezelf betekent dat je niet kritiekloos voorbijgaat aan de incoherentie of zelfs de schijnheiligheid van de ander. Je hebt het recht en de plicht als moslim om te protesteren, je moet weerstand bieden aan verzaking van beginselen.

Europa en haar spiegel: een nieuw ‘wij’

Europa moet niet alleen politiek pluralistisch zijn, maar ook cultureel en religieus. Sociaal beleid moet sociale problemen oplossen. Het beleid op culturele en religieuze verscheidenheid ligt op een ander niveau. Immigratie is niet te verwarren met binnenlandse problemen. Maar immigratie mag niet leiden tot moderne slavernij, waarbij mensenrechten worden geschonden.

Toch verloopt het integratieproces beter dan perceptie zou doen denken. Maar provocaties, spotprenten, films van Ayaan Hirsi Ali en Geert Wilders zullen nog enige tijd de angst, wederzijdse afwijzing en vooroordelen versterken. Hiertegenover moet een vertrouwensrevolutie staan. Dit heeft vooral effect op lokaal niveau, waar men initiatieven moet nemen en ruimte scheppen, waar burgers elkaar kunnen leren kennen en vertrouwen en gemeenschappelijke activiteiten ondernemen. Gemeenschappelijke projecten rond onderwijs, sociale achterstanden, onveiligheid, racisme enz. zullen ‘het nieuwe wij’ doen ontstaan in de praktijk.

Conclusie

Tot slot verontschuldigt Ramadan zich als hij verwarring heeft geschapen door zijn veelzijdige en complexe activiteiten. Hij spreekt soms als islamgeleerde, dan weer als Europees burger, dan weer als geëngageerde intellectueel. Zowel wetenschappelijk als theoretisch en praktisch ontwikkelt hij een visie, probeert hij het denken te stimuleren en projecten uit te proberen. Vertrouwen stellen in jezelf en in de ander vereist inzicht in eigen onlustgevoelens en een echte zoektocht naar kennis en begrip. Voor allen is dit een inspanning (jihaad) van vertrouwen. We moeten durven ons geestelijke, intellectuele, culturele en religieuze getto te verlaten. Moslims moeten zich beschouwen als een geschenk en een vraagteken voor hun medeburgers.

Tarik Ramadan en de interreligieuze dialoog

Gé Speelman

Dr. G.M. (Gé) Speelman doceert aan de Protestantse Theologische Universiteit (PThU), locatie Kampen als docent godsdienstwetenschappen, met een speciaal accent op de islam. Ze is gespecialiseerd in Moslimfeministes en vormen van interreligieus grensverkeer. Gé Speelman was twaalf jaar lang predikant voor de relatie moslims- christenen in de (toen nog) Nederlandse Hervormde Kerk en promoveerde in Groningen in de

Praktische Theologie op een proefschrift over religieus gemengde huwelijken. Ook was ze ruim vier jaar gemeentepredikant in Breukelen. De laatste jaren heeft ze zich onder meer bezig gehouden met de intertekstuele lezing van koran- en bijbelteksten en met onderzoek naar de levensverhalen van bekeerlingen, zowel van het christendom naar de islam als van de islam naar het christendom.

In een interview met de Maleisische krant ‘The Sun’ van 10 januari dit jaar spreekt Tarik Ramadan zich duidelijk uit voor interreligieuze dialoog, ook in de Maleisische context.

Op de vraag van de journalist waarom dialoog nodig is, als de islam al de perfecte godsdienst is, voert Ramadan aan: ‘Wij hebben een perfecte religie, ja, maar we zijn niet perfect. Door met andere religies om te gaan dagen we de betekenis van de onze uit. Als we in dialoog zijn en te maken hebben met soms joden, soms christenen, boeddhisten, agnosten of atheïsten, helpt hun manier van zijn je om je eigen religie te verbeteren, omdat ze je iets laten zien dat je tot nu toe verwaarloosd hebt. Bijvoorbeeld, toen ik in Zuid Amerika was, spraken de priesters daar over liefde. Daardoor leerde ik ook te spreken over de spirituele dimensie van de liefde in de islam, en het belang daarvan voor het leven.’

Behalve de bijdrage die de dialoog kan leveren aan de verdieping van de eigen religiositeit voert Ramadan het maatschappelijke belang aan van de samenwerking van mensen van verschillende religies in de strijd om een betere wereld.

‘Maleisië kan geen sociale cohesie hebben als jullie geen dialoog hebben. (...)

Is er iemand die kan geloven dat Allah er gelukkig mee is dat elke dag 100.000 mensen sterven van de honger? Is er iemand die, als we het hebben over het broeikaseffect, met overtuiging kan zeggen dat God gelukkig is met ons? Hij is het niet. We weten dat we de uitdaging niet aan kunnen en dialoog kan een betekenisvolle uitwisseling zijn als we er niet alleen maar een woordenwisseling van maken.’

Hier is een man aan het woord die telkens opnieuw naar twee kanten toe het gesprek moet voeren: tegenover zijn Westerse critici moet hij aantonen dat er onder moslims in het Westen wel degelijk een beweging is naar meer openheid en diversiteit, onder moslims moet hij het pleidooi hiervoor voeren. In Maleisië zijn ze bijvoorbeeld geïnteresseerd naar zijn mening over het debat dat daar recentelijk woedde over de vraag of Maleisische christenen wel de term ‘Allah’ mogen gebruiken voor God. Niet alleen Europese samenlevingen hebben moeite met de religieuze pluraliteit, die is overal.

Ramadan ziet de dialoog dus als een middel tot minstens twee doelen: de perfectionering van de visie op de eigen godsdienst en de verbetering van de wereld. Maar hij voert in het interview nog een ander argument aan: dialoog is door God zelf gewild, omdat uit de koran blijkt dat de religieuze diversiteit in de wereld niet een gebrek is, waarvan een moslim moet hopen dat het ooit rechtgezet zal worden, maar integendeel een door God gewilde stand van zaken. In dit opzicht sluit hij aan bij de redenering uit zijn boek ‘Westerse moslims en de toekomst van de islam’.

In het voorlaatste hoofdstuk hiervan onderzoekt hij de wortels voor dialogisch denken in de islam, om te komen tot een soort islamitische ‘Theologia Religionum’.

Startpunt voor Ramadans denken hierover zijn drie passages uit de koran:

- ‘en zo God wilde zou hij hen verzamelen tot de rechte leiding, dus moet gij niet behoren tot de onwetenden.’ (soera 6: 35)

- En zo uw Heer gewild had zouden allen die op aarde zijn gezamenlijk tot geloof gekomen zijn; zult gij dan de mensen dwingen opdat zij gelovig worden?' (soera 10:99)
- En zo God gewild had zou Hij u gemaakt hebben tot één gemeente, maar Zijn bedoeling is u te beproeven in wat hij u gegeven heeft. Streeft dan vooraan te zijn in goede daden.' (soera 5: 48)

Met name de laatste passage dwingt moslims volgens Ramadan om diversiteit als een in zichzelf goede zaak te zien. Diversiteit is een beproeving voor de mens, want hij heeft van God de opdracht op een positieve manier met verschillen om te gaan.

Omgekeerd laat de koran juist zien dat macht nooit 'de macht van één enkele' mag worden (één volk, één ras, één godsdienst). Dat zou namelijk onherroepelijk leiden tot niet te beteugelen geweld.

In zijn manier van formuleren laat Ramadan hier echo's horen van Franse post-moderne denkers als Michel Foucault, die onderzochten hoe onder het regime van de moderniteit mensen in steeds uniformere keurslijven geperst worden, terwijl intussen de moderne samenlevingen met de mond diversiteit en vrije keuze prediken. Impliciet laat hij zo weten dat de islam een echt alternatief biedt voor de crisis van de moderniteit, die immers moeite heeft met mensen, denkbeelden en culturen die echt anders zijn. In de islam wordt immers al vanouds ruimte gecreëerd voor anders denken en anders zijn.

God roept de mensen ertoe op om verantwoordelijk om te gaan met verschillen, dat wil zeggen: antwoordend. De ander moet niet worden afgewezen of ontkend, men moet zich juist inspannen om hem of haar te leren kennen: 'O gij mensen, Wij hebben u geschapen uit man en vrouw en Wij hebben u gemaakt tot volksgroepen en stammen opdat gij elkaar zoudt leren kennen.' (soera 49: 13).

Tot zover in zijn betoog gaat Ramadan vooral impliciet het gesprek aan met zijn Westerse, niet islamitische gesprekspartners. Hij wil hen ervan overtuigen dat er in de islam wel degelijk een basis bestaat om met diversiteit om te gaan, dat de islam dit zelfs beter kan dan veel Westerse denksystemen. Maar er moet binnen

de islamitische gemeenschap een intrareligieuze dialoog gevoerd worden. En daarvoor is nodig dat de bronnen van de islam, met name de koran, op de juiste manier geïnterpreteerd worden.

Startpunt bij elke dialoog is volgens Ramadan dat die gevoerd wordt door een eigen overtuiging. Wat de islam betreft, is het generatieve thema van waaruit de werkelijkheid bekeken wordt dat van de eenheid van God, de *tawhid*, zoals Ramadan elders in zijn boek betoogt. De ene God is de God van alle mensen, dat is de diepe grond voor de eerbied die moslims voor alle mensen en hun culturen en godsdiensten moeten hebben.

Omgekeerd is de *tawhid* ook de meetlat waartegen men de opvattingen van anderen legt. Want niet alle mensen zullen het over de eenheid van God eens zijn. Desondanks, ondanks de verschillen van inzicht over het goddelijke, moet het gesprek met de ander gevoerd worden. Ook een twistgesprek, een heftig debat kan vruchtbaar zijn, als het gebaseerd is op wederzijds respect: ‘En twist niet met de lieden van de Schrift dan op de betamelijkste wijze, met uitzondering van diegenen onder hen die onrecht doen.’ (soera 29:46)

In de koran wordt dus in de interpretatie van Ramadan niet zozeer een meningsverschil op religieus terrein als de ultieme splijtzwam gezien, maar veeleer de onderdrukkende houding van bepaalde joodse en christelijke tijdgenoten van Mohammed ten opzichte van de islamitische gemeenschap. Dat levert wel een probleem op: in de koran wordt vaak scherpe kritiek geoefend op dergelijke respectloze christenen en joden. Op diverse plaatsen in de koran worden ze ‘kafir’ genoemd, wat door de gangbare orthodoxie meestal met ‘ongelovigen’ vertaald wordt, bijvoorbeeld in soera 5: 17: ‘ongelovig waren zij die zeiden: ‘God, dat is de Messias, de zoon van Maria.’

Ramadan laat zien bij zijn analyse van deze teksten dat het ook anders kan dan de orthodoxe geleerden het doen. Hij gaat de verschillende betekenissen van het woord ‘kafir’ langs. Het betekent in elk geval niet dat je niet in God gelooft: in de koran wordt de duivel, Iblis, een kafir genoemd en die gelooft toch zeker wel in God! Beter interpreteert men de term als: mensen die niet geloven in de ko-

ran als het laatste geopenbaarde boek. Dat diskwalificeert hen nog niet als ongelovig, hooguit als andersgelovig.

Net zoals men de term *kafir* heel breed en generiek kan uitleggen, maar ook veel specifiek en toegespitster, kan men dat met de term *muslim*: breed gesproken betekent *muslim*: iemand die (of iets dat) zich aan God ‘overgeeft, onderwerpt’ omdat hij/zij /het de orde van de schepping respecteert. Zo gezien zijn alle mensen (schepselen) en alle dieren, planten etc. eigenlijk moslim. Restrictiever kan men *muslim* ook beschouwen als een term die alleen slaat op de leden van één specifieke godsdienstige traditie. Ramadan ziet de term ‘moslim’ heel breed: overal ter wereld waar mensen zich buigen voor hun schepper zijn zij in de koranische zin van het woord ‘moslims’, en de koran stelt de moslims dan ook op één lijn met andersgelovigen: ‘Zij die gelovig zijn (letterlijk: de moslims’) en zij die het jodendom belijden en de christenen en de Sabieërs, wie geloven aan God en de laatste dag en heilzame werken bedrijven, voor hen is er loon bij hun Heer en over hen is geen vrees en niet zijn zij bedroefd.’ (soera 2: 62)

Orthodoxe geleerden hebben wel eens moeite met de oecumenische geest die uit dit koranvers spreekt, mede door de veel negatievere teksten die er ook over joden en christenen in de koran staan. Ze lossen dit op door te zeggen dat dit (vroeg) koranvers wordt ‘opgeheven’ door de latere openbaringen van een veel negatievere strekking. In de islamitische rechtswetenschap is dit een acceptabele manier om met elkaar strijdige koranverzen te harmoniëren: de eerst geopenbaarde verzen zijn door latere als het ware achterhaald. Zo kan men bijvoorbeeld het vers waarin positief over het drinken van wijn wordt gesproken verenigen met een later vers, waarin alle drankgebruik wordt verboden.

Toegepast op de houding tegenover andersgelovigen wordt dat dan: eerst was de koran positief, later wordt dat achterhaald door een recentere openbaring die negatief is. Ramadan stapt hier in het intra- islamitische debat door erop te wijzen dat de regel van het opheffen van eerdere koranverzen door latere slechts van toepassing is op koranverzen die juridische handelingsvoorschriften volgens de

fiqh bevatten. Een technische ingreep, maar wel van belang omdat het zijn open dialoogbenadering legitimeert.

Een ander punt dat Ramadan ter sprake brengt is de verhouding tussen dialoog en getuigenis. Een thema waarover ook christenen veel hebben gereflecteerd. Natuurlijk worden moslims geroepen om anderen de weg naar de islam te wijzen, maar ze moeten dit altijd open en op een respectvolle wijze doen, die op zichzelf dialogisch is.

Na al deze mooie theorie blijkt de praktijk in de analyse van Ramadan een stuk minder rooskleurig. Hier en daar zijn enkele individuele moslims geëngageerd in dialoog, maar ze zijn vaak van hun eigen gemeenschap afgesneden. Ze kunnen juist hun eigen gemeenschap niet bereiken, of misschien willen ze dat niet eens. Ramadan wijst erop dat de intrareligieuze dialoog, de omgang met de interne pluraliteit binnen de gemeenschap minsten zoveel zorg vereist als de interreligieuze.

Pas een breed gedragen dialoog is effectief, maar dan ook een dialoog waarin het niet blijft bij mooi weer spelen en zoete broodjes bakken, maar waarbij in het volste respect ook de verschillen en de ‘lastige vragen’ aan de orde kunnen komen. Als we daar in onderling vertrouwen aan kunnen werken zullen we uiteindelijk kunnen uitkomen bij een gezamenlijk engagement waarin we de talloze maatschappelijke uitdagingen onder ogen kunnen zien.

Het aardige van Ramadan is dat hij, zonder het met zoveel woorden te zeggen, in dit artikel in praktijk brengt wat hij predikt. Hij beschouwt het intrareligieuze gesprek als heel wezenlijk, en dat gesprek gaat hij in een groot deel van zijn artikel aan. Ik kan me tenminste voorstellen dat veel niet-moslims enige moeite zullen hebben om zijn hechte betoog over de juiste uitleg van koranverzen te volgen. Terwijl het juist voor jonge moslim intellectuelen die een nieuwe weg willen inslaan zonder hun geloof te verloochenen een begaanbare weg wijst.

Een moslim als gemeentelijk bruggenbouwer?

Het ontslag van Tariq Ramadan

Gerard Wiegers en Nelleke van Zessen. *ZemZem*, jaargang 5, nummer 3, pp. 119/124 Samenvatting door Egbert van Veldhuizen, em. pred. PKN, Tynaarlo.

Rondom het ontslag van Tariq Ramadan, in 2007 aangesteld als adviseur van de gemeente Rotterdam, ontstond veel ophef. Aan de orde was de vraag of de hierbij gebezigde argumenten, en dan met name zijn opvattingen over homoseksualiteit, correct waren.

In een klimaat van oplopende spanningen moest Ramadan bijdragen aan een sociaal gemeentelijk programma rond (aan deze termen hechtte Ramadan) "burgerschap en identiteit", waarbij naar zijn wens de nadruk niet zou komen te liggen op de islam.

Leefbaar Rotterdam beschouwde Ramadan van meet af aan als iemand met fundamentalistische oogmerken, die hij voor de buitenwereld verborgen hield, terwijl daarentegen in zijn verschillende werkkringen men positief stond tegenover hem.

Najaar 2008 komt het tot een discussie tussen

Ramadan en Frits Bolkestein. Bolkestein betoogde dat Ramadan met twee tongen sprak omdat hij zich onvoldoende uitspreekt. Maart 2009 volgde een artikel van Henk Krol in de *Gay Krant*. Heftige debatten volgden, twee VVD wethouders traden af, Ramadan werd gehandhaafd, maar uiteindelijk ontslagen toen de gemeente vernam dat Ramadan vanuit een Londense studio discussieprogramma's verzorgde voor het Iraanse station Press TV, waarbij hij weigerde die functie direct neer te leggen. In de discussies is van belang het boek van Caroline Fourest¹¹ (Parijs 2004). Ramadan zou volgens deze bron een islamist zijn die beoogt het Westen te islamiseren, dit oogmerk listig verbergt, en zich voordoe

¹¹ *Frère Tariq*, 2004, Ed. Grasset, 426 bl.

als een liberale moslim. Anderen (Valenta) geven aan dat Ramadan's opvattingen over homoseksualiteit er niet toe doen zo lang "moslims de burgerlijke rechten van homo's en lesbo's erkennen en daarnaar leven". Daarin was Ramadan steeds consequent.

Toch noemt Ramadan zelf de controversen over zijn opvattingen over homoseksualiteit als de centrale kwestie. Zijn bronnen zowel als zijn publicaties zijn voor iedereen toegankelijk. Daarmee verliest het discours over de dubbele tong veel aan kracht. Binnen de islam bestaan veel verschillende opvattingen over homoseksualiteit, van verwerping en veroordeling als een 'ziekte', tot aan (Ramadan) "begeleiding ('accompagnement'), geen verwerping: hiervan is het herstel van evenwicht in het spiritueel en fysieke leven te verwachten". Cruciaal hierin is het onderscheid tussen hetgeen 'de islam' (in zijn klassieke gestalte) leert en hetgeen de moslims vandaag te doen staat – een positie die Ramadan karakteriseert.

Een positie ook die door zijn opponenten niet steeds helder gevolgd, laat staan verstaan werd. Ramadan verwacht een transformatieproces van moslims en niet-moslims, zowel van de islamitische wereld als het Westen. In zijn argumentatie is hij consistent. Hij distantieert zich van de opvattingen dat homoseksualiteit een ziekte is en sluit aan bij de stroming die weliswaar homoseksualiteit afwijst, maar die in het licht van de veranderende omstandigheden wil zoeken naar een verzoening tussen de vrijheden en de rechten die in Nederland bestaan en de afwijzende standpunten van de islam. Hierin is hij verwant aan bv. Abdelwahid van Bommel, die wel homoseksualiteit afkeurt, maar niet de persoon.

Ramadan had een positie als officieel adviseur voor vraagstukken rond burgerschap en identiteit, en was niet in dienst om persoonlijk bij te dragen aan het debat over het al dan niet vermeende waardeconflict tussen de islam en de moderniteit. Des te verbazender is het op te merken hoe Ramadan voortdurend betrokken raakt in debatten over zijn persoonlijke religieuze opvattingen. Nooit benadrukt hij dat zijn persoonlijke opvattingen niet ter zake doen. In het licht van de taakomschrijving lag deze ontwikkeling niet voor de hand, evenmin echter legde de gemeente hem beperkingen op. Integendeel, men hoopte dat hij vanuit zijn

religieuze opvattingen een brug zou slaan naar Rotterdammers met een orthodox-islamitische en revivalistisch-fundamentalistische achtergrond – een rol die hij elders als religieus leidsman en publiek intellectueel had gespeeld.

In de woorden van wethouder Grashoff, april 2009: “Zijn inzichten sluiten aan bij een problematiek die wij herkennen bij traditioneel-islamitische groepen in onze stad. [...] Hij spoort continu aan tot het ontwikkelen van zelfkritisch vermogen binnen de eigen kring en roept moslims op zaken ((homo-)seksualiteit, gelijkwaardigheid van man en vrouw) bespreekbaar te maken” .

Van Ramadan werd verwacht dat hij als moslimintellectueel zou bijdragen aan islamitische discussies! Daarbij stuitte men op het probleem dat hij niet de vrijzinnige moslim was die men in hem zag. Niet de ‘dubbele tong’ van Ramadan was oorzaak van deze foute inschatting. Hoe meer Ramadan werd aangevallen op wat de gemeente impliciet van hem verwachtte of althans hem niet ontzegde, namelijk als moslim zich te richten tot niet-islamitische en vooral islamitische burgers van Rotterdam, hoe moeilijker zijn positie werd. De scheiding tussen staat en kerk en vooral de neutraliteit van de overheid kwamen in gevaar. De kwestie Press TV gaf dus wel de doorslag, maar vormde waarschijnlijk niet het hoofdprobleem.

Kon een orthodoxe moslim functioneren als bruggenbouwer?

Als Ramadan had vastgehouden aan zijn voornemen om de islam niet tot het hoofdbestanddeel van de discussie te laten worden en een scheiding tussen persoonlijke religieuze opvattingen en zijn opvattingen als adviseur inzake integratie en burgerschap had volgehouden, dan waren de discussies wellicht anders gelopen. In afwijking van zijn voornemen deed hij dit echter niet.

Apologeet van zijn grootvader Hassan al Banna

(1906-1949)

door Jan Slomp

Velen benaderen Tariq Ramadan met een zekere reserve zo niet achterdocht, omdat zijn moeder de dochter is van Hassan al-Banna, de man die in 1928 in Egypte de *Djam`iyyat al-Ikhwân al-Muslimin*, de Vereniging van de Moslim Broeders, oprichtte. Deze vereniging wordt door velen voor radicaal gehouden. Velen vragen zich af of Tariq Ramadan ook niet in de kern een radicale moslim is, net als zijn grootvader, kortom een wolf in schaapskleren. Zou hij zich niet moeten distantiëren van zijn grootvader? Wat te denken van zijn dialogische opstelling en zijn appel aan jonge moslims in Europa om toch vooral mee te doen aan het maatschappelijk en culturele leven om hen heen, maar wel zonder hun eigen identiteit als moslim te verloochenen. Is dit slechts tactiek? Wanneer krijgen we in Europa zijn ware aard te zien? Het duidelijkste antwoord op deze vragen geeft Tariq Ramadan zelf in : *Aux sources du renouveau musulman* , D'al-Aghani à Hassan al-Banna, un siècle de réformisme islamique ,Paris, Bayard, 1998, 479 blz.

Apologie van Hassan al-Banna

Na lezing komt deze recensent tot de conclusie dat Tariq Ramadan met name in het hoofddeel, de middenmoot van zijn boek, zijn grootvader verdedigt als een gematigd, niet als een radicaal reformist. Kortom zijn boek is, verre van een verloochening van zijn afkomst, juist een apologie van Hassan al-Banna en diens werk. De auteur zoekt in dit boek, dat eruitziet als een proefschrift, naar de bronnen van moslim vernieuwing, gedurende ruim een eeuw, te beginnen bij al-Afghani (1838-1897), de bekende strijder tegen Europees imperialisme en kolonialisme. Al-Afghani werkte nauw samen met de Egyptische geleerde en hervormer Muhammad `Abduh (1849-1905). Zij waren beiden in de tachtiger jaren van de 19e eeuw verbannen naar Parijs, waar ze het tijdschrift *Al-Urwa al Wuthqa*, De Stevigste Handgreep (Koran,2, 256, vertaling Leemhuis), oprichtten, met als hoofddoel middelen te zoeken om de islamitische beschaving haar prestige te hergeven.

Onrecht

Maar voor ik iets meer zeg over de inhoud van Ramadans boek, dient te worden vermeld aan wie de auteur zijn boek opdraagt: “Aan mijn moeder, de oudste dochter van Hassan al-Banna. Aan hen die na hem kennis hebben gemaakt met gevangenis, marteling, ballingschap of dood, zonder ooit geweld te hebben gebruikt. Aan hen die noch hun geloof noch hun geweten hebben verraden voor een salaris, een positie of erkenning” Deze opdracht zet de toon. De auteur zou alle reden hebben gehad fel uit te varen tegen de moordenaars van zijn grootvader en tientallen jaren van vervolging van de Broeders (en Zusters). Toch schrijft hij met grote zelfbeheersing, met merkbaar ingehouden toorn over dit grote onrecht, dat de Egyptische autoriteiten, vaak aangezet door de Britten, zijn grootvader en diens beweging hebben aangedaan. Onrecht dat onder Nasser en Sadat bleef voortduren en nog onder de huidige president niet is gestopt. Dit doet overigens niets af aan de zakelijke, wetenschappelijke bewijsvoering, het requisitoir zo men wil, dat de lezer niet meer loslaat tot hij het boek uit heeft.

Al Banna, hervormer en onderwijzer

In het eerste deel wordt het referentiekader van Al-Banna's denk- en werkwereeld getekend. De invloed die genoemde hervormers op hem hadden. Hij volgde meer Abduhs nadruk op educatie dan het conservatisme van Rashid Rida (1865-1935) en diens vroege salafisme (254)¹². Rida wilde wel hervormen en verweet de traditionele `ulama (geleerden) hun falen zich aan te sluiten bij de moderne tijd.

¹² Zie Umar Ryad, *Islamic Reformism and Christianity. A critical Reading of the Works of Muhammad Rashid Rida and his Associates (1898-1935)*. In die periode van polemiek bereikte rond 1911 de relatie met de Kopten een dieptepunt. Zo ervoeren de Kopten dit. In die polemiek zou Rida gebruik maken van het evangelie van Barnabas. Qutb (zie volgende voetnoot) zou dit pseudo-evangelie ook weer gebruiken. Over Barnabas (*Begrip* nr. 55). Al-Banna had wel een goede verstandhouding met de Kopten.

Ramadan ziet verwantschap in denken en streven tussen al-Banna en Said Nursi in Turkije, Abd al-Hamid Ibn Badis in Algerije en Muhammad Iqbal in India. Het Wahhabisme in Saoedi Arabië was voor al-Banna geen optie. Ook ziet hij geen heil in de geheel verwesterde intellectuele elite. Zij doen volgens hem geen recht aan het de islamitische context en de geschiedenis van Egypte. De praktische onderwijsman al-Banna realiseerde wat bij Abduh theorie was gebleven. Zijn ogen werden geopend voor de ellende van het gewone volk toen hij onderwijzer werd in Ismailiyya, waar ook het Britse hoofdkantoor van de Suez kanaal maatschappij gevestigd was. Britten in luxe huizen, Egyptische arbeiders in armoedige onderkomens. Hier maakte hij zijn plannen voor de *Vereniging van Moslims Broeders*.

Overgeplaatst naar Kairo, kon hij makkelijker afdelingen oprichten in het hele land, ook voor vrouwen. Hij richtte scholen en klinieken op. Hij startte kleine bedrijven. Hij redigeerde bladen waarin de corrupte regering werd aangevallen, maar ook werd geëist dat de Britten het land zouden verlaten. Zijn onderwijsmethoden komen in de buurt van die van Paolo Freire en zijn denken herinnert aan de bevrijdingstheologie in Latijns Amerika, aldus Ramadan. Zijn vroomheid had zelfs mystieke trekken. Maar hij predikte hervorming, geen revolutie en al evenmin een islamitische staat (345). De reïslamisering van de samenleving, ja uiteindelijk de hele oemma, diende geleidelijk te gaan, want die moest worden gedragen door een sterke islamitische overtuiging en theoretische vorming. Hij hoopte op het herstel van het kalifaat. Toch werd hij, met andere leiders van de Broeders, in 1941 door de Egyptische regering op Britse instigatie gearresteerd. Zijn denken over djihaad legitimeerde oorlog voor zelfverdediging. Djihaad werd onderworpen aan de strenge regels van het islamitische oorlogsrecht (352).

Toen in 1948 Egypte op aandringen van de Britten zich halfhartig in de strijd mengden tegen de zojuist uitgeroepen staat Israël, bleken de eenheden met vrijwilligers gerekruteerd uit de *Broeders* te goede vechters te zijn. Ze werden daarom ontwapend en teruggestuurd. De regering vreesde al-Banna's toenemende invloed en liet hem uiteindelijk op 12 februari 1949 vermoorden en vervolgde zijn beweging. Maar de Broeders kwamen telkens weer terug.

In het derde deel beschrijft Ramadan de gevolgen van deze vervolging, die het omvangrijkst was onder president Nasser; Nasser die nota bene bij de voorbereiding van zijn staatsgreep geprofiteerd had van het netwerk van de *Broeders*. Olivier Carré spreekt van 263 doden en 1450 gevangenen ¹³.

Een van de belangrijkste leden, Sayyid Qutb, werd na een jarenlange gevangenis op 26 augustus 1966 opgehangen. Sayyid Qutb was als liberale moslim in Amerika gaan studeren, maar werd, geschokt door de promiscuïteit in studentenkringen, een strenge moslim. Hij sloot zich na zijn bekering aan bij de *Broeders*. In de gevangenis schreef hij onder meer een radicaal korancommentaar. Daarin is hij schatplichtig aan de Pakistaanse denker Mawdudi (1903-1976) (Zie Begrip 99, over Mawdudi). Anders dan al-Banna wees Qutb het westen af en voerde hij een tweedeling in van de Egyptische samenleving: een islamitisch elite tegenover een massa en regering die net als voor de komst van de islam in een staat van 'onwetendheid' verkeerde. Deze onwetende, *jahilî*, regering moest worden verdreven. De leiding van de Broeders distantieerde zich van het denken van Qutb en diens nog radicalere volgelingen. Deze splintergroepen, voegden de daad bij het woord en vermoordden president Anwar Sadat op 6 oktober 1981. Tariq Ramadan toont aan, onder meer met een beroep op studies als van Olivier Carré, dat de Vereniging van de Moslim Broeders, die zijn grootvader oprichtte, ten onrechte in verband wordt gebracht met deze radicale gewelddadige jihadi splintergroepen, die politici vermoordden en toeristen belaagden. De Moslim Broeders representeren, volgens hem, de authentieke islamitische hervormingsbeweging in Egypte en andere landen. De radicalisering van deze splintergroepen is volgens Ramadan aantoonbaar het rechtstreekse gevolg van de jarenlang onderdrukking van die bewegingen, die oprecht streefden naar hervorming.

¹³ Olivier Carré, *Mystique et politique*, lecture révolutionnaire du Coran par Sayyid Qutb. Frère musulman radical, Paris, du Cerf, 1984, 13. Dit boek bevat een gedetailleerde analyse van de inhoud van Qutbs hoofdwerk: *Fi zilâl al-Qur'ân* (In de schaduw van de Koran).

Wortels van Europa: een zoektocht naar identiteit

Lezing door Tariq Ramadan voor de studentenvereniging Iqra – Erasmus Universiteit, 14 januari 2010

Verslag: M.H. Vorthoren.

Marianne Vorthoren is senior beleids- en communicatiemedewerker bij SPIOR Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond. Ze is ook lid van de redactie van BEGRIP.

Het onderwerp van deze lezing sluit aan bij mijn volgende boek, dat zal gaan over *Ons Europa en ons Westen*. Het gaat het over geschiedenis, cultuur en over wie wij zijn, onze identiteit. Wanneer we het over dit onderwerp hebben, is het eerste punt van belang: waarom stellen we vragen over de wortels van onze cultuur? Er zijn daarvoor twee redenen.

Ten eerste heeft het te maken met het erkennen van de aanwezigheid van mensen die ‘onze wortels’ niet schijnen te delen. Hun aanwezigheid wordt gezien als een factor die datgene wat wij als ‘onze cultuur’ beschouwen in gevaar brengt. Naar het verleden kijken is dan een manier om om te gaan met onze angst voor het heden. Ten tweede is het, in tijden van globalisering, normaal om jezelf de vraag te stellen waar je bij hoort. Migratiestromen zijn niet nieuw voor Europa, maar het soort migratie is wel nieuw: de nieuwe migranten zijn anders in kleur, religie en cultuur. Dat maakt ze zichtbaarder. Die zichtbaarheid doet ons begrip van een homogene cultuur op zijn grondvesten schudden. Hieruit volgt een gevoel van onzekerheid. En wanneer je onzeker bent, helpen je wortels je om te weten wie je bent en je thuis te voelen in een specifieke cultuur.

Toen paus Benedictus XVI in 2006 zei: ‘de wortels van Europa zijn Grieks en christelijk’, was dat niet alleen historisch incorrect, maar praatte hij zo ook over het verleden als een reactie op de uitdagingen van het heden. Wat zijn nu de wortels van Europa? We hebben het vaak over de intellectuele wortels, maar er zijn ook sociale dimensies, politieke, artistieke, culturele, etc.. Er wordt tegen-

woordig vaak gezegd dat de culturele wortels Grieks en Romeins zijn, en de religieuze 'joods-christelijk'. Het is cruciaal om dit niet te ontkennen. In de Renaissance zijn er twee belangrijke dimensies uit de Griekse traditie gehaald: humanisme en rationaliteit. De centrale plaats van het individu en de mens komt uit de Griekse traditie, waarop de Romeinse traditie heeft voortgebouwd. Nietzsche noemde dit 'een besef van goddelijkheid': de menselijke onschuld werd beschermd door over goden te spreken die dezelfde dingen doen als mensen. Nietzsche greep hierop terug om zich te verzetten tegen het schuldbesef, waarmee het katholicisme en protestantisme worstelen. Het moderne christendom is ondenkbaar zonder de Griekse traditie. Het zou verkeerd zijn om dit te ontkennen. Maar de belangrijkste vraag is: zijn dit de enige wortels? De paus maakte in zijn uitspraken 'de islam' tot 'de ander'. Het is belangrijk om deze discussie te deconstrueren. Nieuwsgierigheid is daarbij het begin.

We moeten deze vraag serieus in ogenschouw nemen. Als we dat doen, kunnen we op basis van feiten percepties veranderen. Er is een algemeen gebrek aan historisch besef en geen geheugen hebben is gevaarlijk. Als we geen intellectueel geheugen hebben, resteert ons alleen een emotioneel geheugen. De geschiedenis terugbrengen tot onze eigen emoties en percepties is gevaarlijk. Om de emotionele politiek van vandaag tegen te gaan, hebben we een beter besef nodig van wat gisteren is gebeurd. Dan kunnen we ook voorkomen dat dingen opnieuw gebeuren. Wat nu vaak als 'nieuw' wordt gezien, is in feite zo oud als de mens. Wanneer je een geheugen hebt, verbreed je je horizon. Met een beter historisch besef kun je een gedeelde geschiedenis van herinneringen hebben. Zonder dat heb je alleen herinneringen die met elkaar botsen. Het gaat erom de perspectieven van anderen toe te voegen aan de geschiedenis van de meerderheid. Zoals het verhaal van de oorspronkelijke inwoners van Amerika aan die van de Verenigde Staten, dat van de Surinamers aan die van Nederland, van de Algerijnen aan die van Frankrijk. Je opstellen als slachtoffer is niet goed, maar de herinnering niet hebben is verkeerd. De toekomst van Europa is om een gedeelde geschiedenis van herin-

neringen te hebben. Als we het dus over wortels hebben moet dat zijn om een visie te hebben voor en te bouwen aan de toekomst!

Ook de hedendaagse filosoof Derrida stelde: als je serieus bent, kun je niet ontkennen dat de islam deel uitmaakt van de wortels van Europa. Wie zijn 'wij', en wie wordt daarbuiten geplaatst? Moslims kennen zichzelf ook niet, hebben geen intellectueel geheugen. Omdat op een bepaald moment in de geschiedenis islamitische rechtsgeleerden (fuqahâ) stelden 'filosofie is slecht', denkt men nu dat het allemaal uit het Westen komt. Volgens de traditie is de Griekse en Romeinse filosofie vertaald naar het Arabisch en daarna 'teruggekomen' naar Europa. Echter, ze vertaalden en becommentarieerden niet alleen, ze voegden er ook iets aan toe. Thomas van Aquino had alleen het commentaar van Averroës op Aristoteles, niet de oorspronkelijke bron. De moslimfilosofen maakten deel uit van het proces. De twee hoofdpunten hiervan waren het begrip rationaliteit en de toepassing daarvan in niet alleen filosofie, maar bijvoorbeeld ook in het recht. Ibn Taymiya bijvoorbeeld, wordt meestal niet zelf gelezen en daardoor vaak verkeerd begrepen. Hij zei: laat het Griekse begrip van dualiteit (van lichaam en ziel) niet bepalen hoe rationaliteit gedefinieerd wordt in de islam. De kern van rationaliteit in de islam is niet orthodoxie, maar orthopraxis. Hij stelde het dus ter discussie en zei: we hebben mogelijk een andere definitie. Immanuel Kant deed dat ook, maar vanuit een Westers perspectief. Het zou kunnen dat door de ontmoeting tussen de 10e en 12e eeuw er iets is veranderd in de christelijke theologie, in het begrip van het publieke en het private. Moslims pasten twee methodes toe: ten aanzien van de religieuze verplichtingen, waarbij geldt dat wanneer het opgetekend staat, het toegepast moet worden; en ten aanzien van de sociale dimensie, waarbij men openstond voor cultuur. We moeten hier op z'n minst over nadenken.

Een andere dimensie in de discussie over rationaliteit is dat er geen rationaliteit is zonder een concept als 'twijfel'. Descartes zei in de 17e eeuw 'cogito, ergo sum'. Hij sprak over twijfel. We weten nu dat hij Al Ghazzali (gest. 1111) had gelezen, zijn werk 'Om beschermd te zijn tegen de duisternis', dat handelt over twijfel, rationaliteit en de Schrift (Koran). Ik ben gepromoveerd in de filosofie

en had dit tijdens mijn studie nog nooit gehoord! Het gaat er niet om te zeggen dat de een beter is, of de eerste was, maar om het feit dat het deel uitmaakt van een gemeenschappelijke geschiedenis en er niet buiten staat.

Andere voorbeelden: Karl Marx en het historisch materialisme. Ibn Ghaldoen schreef hier ook over. Hij gaf vorm aan een ‘sociologisch perspectief’, waarbij dynamiek in de samenleving wordt bestudeerd die niets van doen hoeft te hebben met het bestaan van God. Hij bekeek het dus rationeel van binnenuit, wat in feite een ‘Westerse’ manier van kijken naar de geschiedenis is. Dimensies van het democratisch proces komen niet alleen uit Athene, maar ook uit Azië. In *L’amour et l’occident* (Denis de Rougemont, 1939) wordt beschreven hoe onze westerse notie van liefde van de troubadours komt, die waren beïnvloed door de Arabische manier van omgaan met liefde. Daarin bestaat geen schuldgevoel in seksualiteit. De islam is vanaf het begin anders omgegaan met liefde dan het christendom. Destijds keek het Westen, waar ‘alles verboden’ was, naar de Arabieren als ‘alles toestaand’ – het beeld uit ‘Duizend en één nacht’. Nu is het juist andersom! Denk ook aan de architectuur, de toepassing van water en licht in het Alhambra. Het idee dat aan universiteiten niet alleen de religieuze dimensie, maar ook seculiere dimensies onderzocht worden – zelfs Goethe heeft gezegd: dat is tot ons gekomen door de moslims. Maar tegenwoordig denken moslims over ‘islamitisch’ als zijnde uitsluitend ‘religieus’...

We moeten terugkeren naar de geschiedenis. Er zijn vele bijdragen geweest, van het intellectuele vlak tot de liefde. De manier waarop we de grenzen van ons verleden trekken heeft te maken met een ideologische benadering. Probeer maar eens in geschiedenisboeken tot 1940, of zelfs nog daarna, een verwijzing naar de ‘joods-christelijke’ traditie te vinden. De joodse dimensie werd toegevoegd na de gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog. Dit is te begrijpen uit historisch oogpunt. Nu is er een nieuwe dimensie aan Europa toegevoegd: miljoenen Europeanen zijn moslims. Dat vraagt ook om het toevoegen van een dimensie aan de geschiedschrijving. De islamitische wereld hoort ook tot de wortels van Europa, heeft bijgedragen aan onder meer concepten als rationaliteit, individualiteit, seksualiteit en emancipatie. Met grenzen zoals paus Benedictus XVI die

trok, wordt een beeld van ons ‘zelf’ geschapen dat ideologisch is, en niet feitelijk historisch.

In feite moet Europa dringend met zichzelf praten. Door je verleden te ‘selecteren’ definieer je de grenzen voor het heden: wie hoort erbij, en wie niet? Er wordt wel gevraagd: ‘Is het mogelijk om volledig Europeaan en volledig moslim te zijn?’ In Frankrijk woedt nu een bizarre discussie over de ‘nationale identiteit’, met een lijst van kenmerken. Dit leidt er vooral toe dat mensen worden uitgesloten: 85% van de bijdragen op de website richten zich tegen immigranten en moslims. Het is de verkeerde vraag, en daarmee komen gevaarlijke antwoorden. Het verleden is complex, en dit alles maakt er deel van uit, ook bijvoorbeeld elementen uit het boeddhisme en andere tradities. Mensen merken bijvoorbeeld op: ‘Jij als moslim hebt problemen met het publieke en private’. We moeten kijken naar de geschiedenis, dat geldt ook voor moslims zelf, dat ze beseffen dat de manier om met de islam om te gaan, zoals bijvoorbeeld in Turkije of Marokko, niet de enige manier is. Wanneer ik vandaag de dag zeg ‘Ik ben een Europese moslim’, zeg ik daarmee tegelijkertijd: ‘Ik heb geen probleem met de wortels van dit continent’. Want daarin deel ik veel met anderen. Bij sommige onderwerpen, zoals de historische conclusies van Marx, sta ik daar heel dichtbij. Maar ik sta ver van hem wanneer het gaat om God, om het zoeken naar de betekenis van het leven. ‘De wortels van Europa’ zouden alle bijdragen in zich moeten hebben. We zouden moeten zeggen: ‘Ik erken dit erfgoed en het is deel van me, en als individu ben ik mijn wortels aan het herontdekken.’ Er is geen tegenspraak in geschiedenis op deze intellectuele dimensie.

Ik eindig met een oproep. Het is belangrijk als Europeanen goed samen te leven, maar niet alleen om in vrede onder ons te leven. Wanneer je vrijheid, rechten, rijkdom hebt, zoals wij dat hier hebben, dan heb je een verantwoordelijkheid in de wereld. Als we met alles wat we nu hebben niet in staat zijn om met elkaar te praten, wat kunnen we dan aan anderen leren, die geen vrijheid, geld, etc. hebben? Maar nee, wij zijn nog steeds bezig te vragen: hoor je erbij of niet, wat is ‘Nederlands’, ‘Frans’, etc.. Identiteit heeft te maken met geheugen, herinnering. Het is essentieel om geschiedenis en filosofie beter te onderwijzen. Het verleden

is meervoudig, dus is ook onze identiteit meervoudig. Er zijn meervoudige bijdragen aan het verleden, diverse herinneringen, dimensies die kunnen worden toegevoegd. We moeten meer afgaan op historische feiten en tot verzoening komen. Die verzoening kunnen we bereiken door een beter begrip van de geschiedenis en een duidelijk besef van gedeelde waarden. Op basis daarvan kunnen we dan ook beter onze verantwoordelijkheid in de wereld dragen.

Boeken

Vorstinnen, verleidsters en vriendinnen van God, Martha Frederiks, Meinema, 2010, 153 bl. Prijs 16,00 euro.

Meinema gaf al eerder een boek uit dat over min of meer hetzelfde thema gaat: *Bijbelse figuren in de islamitische traditie*, Martha Frederiks (red.), Meinema, Zoetermeer, 2007, 138 bl. 14,50 euro. Waren het hier vooral mannen die beschreven werden, met uitzondering van Hagar, in het nieuwe boek betreden vrouwen het toneel die zowel in Bijbel als Koran voorkomen. In de vele boeken die over vrouwen en de Koran zijn geschreven, staan meestal de wetgevende teksten uit het boek centraal: wat mogen vrouwen wel en niet? Veel fascinerender en genuanceerder zijn de koranverhalen en de verhalen uit de traditie over vrouwen zélf.

In Koran en traditie duiken voorbeeldige vrouwen en vrome vrouwen op, maar ook gevaarlijke verleidsters en geëmancipeerde vorstinnen. Het boek belicht Eva; de vrouwen van Noach en Lot; Zulaikha, die Jozef probeerde te verleiden; Asya, de vrouw van de farao; Bilqis, de koningin van Seba en Maria, de moeder van Jezus. De vraag is: welk beeld schetsen deze verhalen over vrouwen in de islam en wat dragen deze verhalen bij aan de discussie over de positie van moslim vrouwen?

Een inleidend hoofdstuk gaat over vrouwen in de islam en de geraadpleegde bronnen, vooral de *qisas al-anbijâ'*, ten onrechte vertaald op bl. 16 als 'de geschiedenissen van de profeten'. Het betekent 'de verhalen van de profeten'.

Waar het koranverhaal over Eva minder vrouwonvriendelijk is dan in de Bijbel, gaan de latere moslim commentatoren en verhalenvertellers te rade bij joodse en christelijke apocriefe bronnen om Eva een stuk vrouwonvriendelijker te maken en zo de inferioriteit van de vrouw te legitimeren. Ook de koningin van Seba wordt figuurlijk een kopje kleiner gemaakt omdat Salomon boven haar uit moet tronen.

Daar waar in de Koran de heiligheid van de profeten afspat, is dat bij de ‘verhalen van de profeten’ anders. Ze zijn menselijker en Jozef moet zelfs door een engel van zijn verleidster worden weggerukt. Dit verhaal van Jozef’s verleidster is natuurlijk het smeugst. Maar ook de andere verhalen laten de verwevenheid zien de joodse, christelijke en moslim tradities.

Het slothoofdstuk laat zien in hoeverre de besproken vrouwen een rolmodel kunnen zijn en in welke mate de narratieve verhalen overeenstemmen met de formele wetgeving.

Het boek is goed te gebruiken voor dialooggroepen die bezig zijn met rolmodellen uit de eigen traditie. Het laat ook zien dat praktische vroomheid niet alleen put uit koran en soenna maar ook uit allerlei verhalen, die de leemtes opvullen na lezing van de hoofdbronnen. – P. R.

Van her en der

Koningin bezoekt ‘In Vrijheid Verbonden’

Op maandag 25 januari 2010 vond in de Aula van de Rijksuniversiteit Utrecht de vijfde bijeenkomst van ‘In Vrijheid Verbonden’ plaats in aanwezigheid van H.M.Koningin Beatrix. Christenen, joden, moslims, hindoes, boeddhisten en humanisten spraken over het thema ‘Wat verbindt ons en waar moet het heen?’ Met haar aanwezigheid onderstreepte de Koningin het belang dat zij aan de bijeenkomst hecht. Sprekers waren Mw. A.Jorritsma-Lebbink, voorzitter van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en minister van justitie E.Hirsch-Ballin. Berry van Oers heet Konin-

derstreepte de Koningin het belang dat zij aan de bijeenkomst hecht. Sprekers waren Mw. A.Jorritsma-Lebbink, voorzitter van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en minister van justitie E.Hirsch-Ballin. Berry van Oers heet Konin-

gin Beatrix welkom. Daarnaast Prof. Anton Houtepen, Mr. Jan-Willem Houthoff, Dharmachari Varamitra, rabbijn Raph Evers, ds. Arjan Plaisier en bisschop Hans van den Hende.

Gemeenten en religies

Mw. Jorritsma-Lebbink vertelde dat religies een reële partner kunnen zijn voor gemeenten. "Gemeenten merken dat kerken en moskeeën veel activiteiten ontplooiën die de lokale gemeenschap ten goede komen. Zo hebben we bij de nazorg van rampen zeker ook religieuze en levensbeschouwelijke organisaties nodig. Zij bieden menskracht en beschikken over vaardigheden om snel hulp te

bieden." Jorritsma verklaarde zich bereid het gedachtegoed van In Vrijheid Verbonden verder uit te dragen onder haar leden. "Ook de VNG constateert dat de dialoog tussen kerken, moskeeën en het openbaar bestuur steeds belangrijker wordt. Denk aan het integratiedebat en het tegengaan van radicalisme en polarisatie. De VNG heeft daarom een aantal activiteiten ontplooid." Jorritsma

wees op een VNG-handreiking voor gemeenten om die activiteiten te bevorderen. "Ze hebben daar religieuze en levensbeschouwelijke instellingen bij nodig."

Samenwerken met verschillende religies

Hirsch Ballin vertelde voorstander te zijn van pluralistische coöperatie, waarbij de overheid uitgaat van verschillende religies, waarmee zakelijk wordt samengewerkt. Hij gelooft niet in een alternatief met een staatskerk, zoals in Groot-Brittannië." Zo'n model is verdedigbaar in een land met een homogene samenleving. De Nederlandse samenleving is echter zeer pluriform."

"Wie de geschiedenis en het heden dieper op zich laat inwerken ontkomt echter niet aan de verder reikende conclusie dat godsdienstvrijheid niet alleen een recht geeft aan de burger, namelijk om zijn godsdienst vrij - persoonlijk en in vereniging met anderen - te belijden en in praktijk te brengen, maar ook een plicht meebrengt, namelijk om de godsdienstige overtuiging in wederkerigheid voor ieder mens als vrije levenskeuze te respecteren."

Sterke katholieke delegatie

Koningin Beatrix werd namens de christenen verwelkomd door Mgr. J. van den Hende, voorzitter van de landelijke katholieke Contactraad voor Interreligieuze Dialoog en door ds. A. Plaisier, scriba van de Protestantse Kerk Nederland. De Rooms-Katholieke delegatie was met 55 deelnemers de grootste en bestond voor de helft uit jongeren. Ook jongerenbisschop Mgr. E. de Jong en Mgr. J. van Burgsteden sss, rk-afgevaardigde in de Raad van Kerken, waren er. Namens de Conferentie Nederlandse Religieuzen nam voorzitter br. C. van Dam deel.

Symbolen

De bijeenkomst begon met het binnendragen van symbolen. Anmar Hayali van de Syrisch Orthodoxe gemeenschap droeg het christelijke kruis. Verder was er een glazen sculptuur van de humanisten, een lotus van de boeddhisten, een aum van de hindoes, een menora van de joden en een koran van de moslims. Daarna vond een begroeting plaats van alle aanwezigen met hun burens.

Heftige beelden

De tradities presenteerden een benadering op het thema vanuit hun eigen perspectief. De christelijke bijdrage bestond uit heftige filmbeelden van de gevolgen van de aardbeving in Haïti met gesproken teksten uit het begin van het Johannes-evangelie. De joden kwamen met een Klezmerband, de moslims reciteerden uit de koran, de hindoes zongen Veda-teksten, de boeddhisten lieten een film zien over de mogelijke bijdrage van het boeddhisme aan de samenleving en de humanisten vertelden over de figuur plamoen uit de Bommelstrips van Maarten Toonder.

Lied

Tot slot zongen de joodse klezmerband en het islamitische kinderkoor Al Wahda een lied. Jongeren uit andere tradities, waaronder Paulo Alexander Bouwman van de Kaapverdiaanse parochie uit Rotterdam, zongen de coupletten. Een couplet: 'De ander die zo anders is, lijkt meer op je dan je denkt. Het mooiste wat ons bindt is de vrijheid die dit land ons schenkt'.

Ontmoeting

Op een druk bezochte avond in Utrecht werd het ontslag c.q. afscheid beweend en gevierd van twee pioniers van de dialoog in Utrecht die uit de ISKB zijn gezet vanwege onoverbrugbare visieverschillen: Wiegert en Paulien Rozema. Alle emoties kwamen voorbij: droefheid, boosheid, ontsteltenis maar ook humor, gezang en creativiteit. De vele bezoekers, oude en nieuwe Nederlanders, bijna allen vrijwilligers of medewerkers, lieten zien wat ontmoeting in de loop van de jaren doet met mensen. Hoe hartverscheurend het ontslag voor iedereen ook was, toch was de sfeer hartverwarmend en de herinneringen aan gedeelde pijn en vreugde kwamen volop naar boven. Wiegert memoreerde persoonlijke momenten van emotie bij gedichten van Ahmed Sadqi en muziek, maar ook ervaringen van onverwachte religieuze dialoog in Marokko, contacten met moskeegemeenschappen, het samen kijken naar een film *Dead man walking* enz. Paulien bracht herinneringen tot leven via concrete zaken uit het verleden, de oecumenische samenwerking, het samen met de Vrouwen van het Ontmoetings Project publiceren van boek 'Als de deur opengaat', het streven naar gemeentelijke erkenning, het krijgen van de Harriet Freezerring. 'Hand in eigen boezem' beschreef in 2000 de vele aspecten van de ISKB. En dan een ontboezeming: "Wij, die zo bezig waren anderen de taal te leren, verstonden elkaar binnen de stichting niet meer en communiceerden slecht met elkaar. 'Twee kapiteins op één schip is vragen om moeilijkheden', hebben velen ons geschreven. Ja, en ik was er zelf bij en niet bij machten om de koers vast te houden. Het leek wel of ik opeens overboord werd gegooid. Jullie hebben allemaal in ons kleine schrijven het verloop van dit proces kunnen lezen. We gaan vanavond niet stil staan bij deze nachtmerrie, maar elkaar ontmoeten en praten." Dan citeert ze Borgmann: "Ons zoeken naar wat het goede leven is, waar het aan het licht komt en hoe wij het hoog kunnen houden, onze maatschappelijke en politieke inzet nemen vaak vormen aan van weinig verheffend gemodder. Het goede

leven begint niet pas als het gemodderd voorbij is, het goede leven is juist onder ons aanwezig als gemodderd en geploeter.” Hij pleit dat we moeten geloven in het modderen van anderen en het modderen van onszelf. Het vuur en licht werden

doorgegeven met het lied van Huub Oosterhuis ‘Uit vuur en ijzer’ spontaan begeleid door Joep Bellen op de viool en Stien Hoogerbrugge op de piano. Er volgden nog veel toespraken en liederen. Zo sprak Jan Slomp als vriend en lid van het Comité van Aanbeveling van de ISKB woorden van grote waardering voor beide pioniers. Zij begonnen reeds in 1977 als werkgroep van de Pniëlkerk met het organiseren van taallessen voor Marokkaanse en Turkse vrouwen. In Utrecht was men daarmee net iets eerder dan in Den Haag en het Westland.

Een bloedhete avond met veel tranen, zweet en vooral veel passie en dat vlak voor Pasen.

– P.R. met dank aan Zinzi Rozema voor het verslag

Ontmoeten...

Is meer dan iemand tegenkomen
of bij elkaar zijn.

Je ontmoet niet zoveel mensen.

Ontmoeten heeft iets
van verwondering en herkenning.
De ander is een antwoord op de vraag
op iets in jou.

Een echte ontmoeting raakt je.

Ze vraagt openheid van jou.
Niet dat je alles moet zeggen
tegen de ander,
maar wel dat die ander
jou iets mag zeggen of vragen.
Ontmoeten is de ander

binnenlaten in het huis van jezelf
 met het risico dat hij of zij ontdekt
 dat niet alles echt is in je huis,
 dat je je soms anders voordoet,
 dat je kwetsbaar bent
 en soms anderen gewoon napraat.
 Iemand ontmoeten is
 iemand binnenlaten
 in de binnenste cirkel van je leven.
 Hij zal je vragen naar je ervaringen,
 gewoontes, gevoelens en opvattingen.
 Pas als je de ander zo diep laat binnendringen,
 kun je van een ontmoeting spreken.

Een echte ontmoeting laat sporen na.

Mgr. De Kesel ontmoet moslims en katholieken

Mgr. De Kesel, hulpbisschop van Brussel, ontmoette op de vooravond van Maria Boodschap tien moslims en tien katholieken, die zich inzetten voor de interreligieuze dialoog. De feestdag werd gekozen, omdat de aankondiging van Jezus' geboorte zowel in de Koran als in de Bijbel voorkomt

De ontmoeting in Brussel moet de contacten versterken, maar het is tevens een tegengebaar voor moskeeen en moslimorganisaties in ons land die andersgelovigen tijdens de ramadan op een iftarmaaltijd uitnodigen. Na het welkomst-

woord van mgr. De Kesel, werd een Bijbel- en Korantekst voorgelezen over de Aankondiging aan Maria (Lucasevangelie 1, 26-56 en Koran 19, 17-22). Beide geloofstradities verschillen van mening over de geboorte en de betekenis van Jezus voor de heilsgeschiedenis, toch biedt Maria voldoende overeenstemming om brugfiguur te zijn. Na de maaltijd dankte Marianne Goffoël namens de organisatoren. Zij hoopt dat bestaande inspanningen worden voortgezet en de contacten versterkt worden.

De initiatiefnemers, Kerkwerk Multicultureel Samenleven Brussel en het centrum El Kalima, lieten zich voor deze ontmoeting inspireren door Libanon, waar Maria Boodschap sinds kort een nationale feestdag is. Ook in Turkije verbindt Maria de verschillende godsdiensten. Nabij Selçuk ligt Meryem Ana (Het 'huis van Maria'), een huis dat volgens de overlevering door Johannes gebouwd werd voor Jezus' moeder. Het bedevaartsoord wordt zowel door christenen als moslims bezocht. Bron: KerkNet/KMS

Ashoerapudding

Volgens de soennitische moslimtraditie en vertellingen hebben in de geschiedenis van de mensheid verschillende belangrijke gebeurtenissen plaatsgevonden op de dag van Ashoera. Het is de dag waarop de profeet Abraham van het vuur werd gered, de profeet Jacob en de profeet Jozef herenigd werden en de profeet Mozes en zijn volk van de tirannie van de farao werden bevrijd. Tevens bereikte op die dag de Ark van Noach het vasteland. De moslims herdenken bovenstaande gebeurtenissen, maar trekken er ook lering uit.

Volgens de moslimtraditie hebben profeet Noach en zijn familie, toen het water van de grote vloedgolf zich begon terug te trekken, al het voedsel dat was overgebleven op de ark verzameld en daarvan een heerlijke pudding gemaakt. 'Ashoera' ook bekend als Noach's pudding is de naam die

gegeven is aan dit gerecht. Ter nagedachtenis aan profeet Noach en als dankzegging aan God, hebben de moslims gewoonte gemaakt om deze pudding op deze dag te maken en te delen met burens en vrienden.

Daarom heeft stichting Islam & Dialoog op 23 januari 2010 bij de Centrale Bibliotheek Rotterdam Ashoerapuddingen uitgedeeld. Vijf vrijwilligers van de stichting deelden meer dan 500 ashoera puddingen uit in het centrale hal van de bibliotheek. Deze pudding kent rijke ingrediënten zoals kikkererwten, bonen, abrikozen, sinaasappel, rijst enz. Tijdens deze dag werd ook informatie gegeven over de betekenis van Ashoera. Een muzikant zorgde voor een prettige sfeer door te spelen op de ‘tanbur’, een oosters instrument .

Opleiding pastores en Islam

Committee for Relations with Muslims in Europe (CRME), Conference of European Churches and Council of European Bishop's Conferences.

Embracing a New reality: Muslims in Europe and the Training of Clergy and Pastoral Workers , Geneva/St Gallen, 2009, 37 p.

In het meest recente rapport van de Islamcommissie van de katholieke en protestante Europese kerkelijke koepels (de CEC/KEK en de CCEE) wordt een onderwerp behandeld dat reeds sedert 1987 op de agenda staat namelijk: “Hoe kan de theologische opleiding worden verbeterd met het oog op het feit dat er momenteel meer dan twintig miljoen moslims alleen al in West-Europa zijn komen wonen?”. Tussen 1987 en 1991 werden daartoe vier conferenties georganiseerd in Oegstgeest, Milaan, Leningrad (thans St Petersburg) en Birmingham. Het eindrapport verscheen in het Engels, Duits, Frans, Italiaans, Russisch en Nederlands onder redactie van Ds. Jan Slomp en Pater Hans Vöcking: *De Aanwezigheid van Moslims in Europa en de Theologische Opleiding van Pastorale Werkers* ,Leusden, 1992, 61 blz.,vertaling Pater M. Geijbels. Dit rapport werd aan alle theologische opleidingen in Nederland toegezonden. Het rapport uit 1991

was aan vervanging toe. Het nieuwe rapport sluit duidelijk bij het oude aan. Het geeft evenwel minder gedetailleerde suggesties.

Het begint, in Section 1, met een schets van de grote veranderingen die de laatste twintig jaar in Europa en elders hebben plaats gevonden in de samenleving en diens gevolge in beide godsdiensten.

Section 2 beschrijft hoe deze veranderingen het kerkelijk leven en de theologische reflectie over de islam en de ontmoetingen met moslims hebben beïnvloed. Gevoelig liggende thema's zoals godsleer, Triniteit, zending, religie en politiek, evangelie van Barnabas worden daarbij niet vermeden. Gewaarschuwd wordt tegen 'clericaliseren' van de imaams in Europa.

In Section 3 staan korte beschrijvingen betreffende islamstudie in de volgende tien landen in alfabetische volgorde: Bulgarije, Denemarken, Engeland, Finland, Frankrijk, Duitsland (Germany), Nederland (p.25-27, door J.Slomp) Noorwegen, Roemenië en Zweden.

Het slothoofdstuk (Section 4) bevat aanbevelingen voor de KEK en CCEE, voor leiders van de lidkerken, besturen en directeuren van opleidingen, afdelingen islamstudie en geïnteresseerde beoefenaars van theologie in het algemeen, zowel christenen als moslims. De CRME is de opvolger van de Islam in Europe Committee, die in 1978 werd opgericht. Het nieuwe rapport werd toegezonden aan alle kerkelijk betrokken islamopleidingen en docenten in Nederland. Het rapport kan worden besteld bij de Raad van Kerken. Het is uitsluitend elektronisch leverbaar. Er bestaan nog geen vertalingen. - J. Slomp.

Correctie en aanvulling

Op blz. 221 van BEGRIP 4/2009 wordt Kees Hulshof genoemd uit Egypte. Dit moet zijn Drs. Kees **Hulsman**, directeur van Arab West Report.

Marcel Poorthuis schreef op bl. 175 van BEGRIP 4/2009: "De protestantse kerken hebben geen document zoals de katholieken kennen in de verklaring *Nostra Aetate*". Dit is waar als het gaat over een document dat wereldwijd verbreid is

met de status van een conciliedocument. In Nederland echter heeft in 1991 de synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland een herderlijke schrijven aan alle plaatselijke kerken gezonden met als titel: *Oproep en bemoediging inzake de ontmoeting met moslims in Nederland*. Er werden 30.000 exemplaren van verspreid. Alle synodeleden kregen een informatiemap waarin onder meer ook de verklaring *Nostra Aetate* zat. De Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk heeft de nota met een eigen brief zonder verdere discussie aan de eigen plaatselijke gemeenten toegezonden. (mededeling van J. Slomp)